

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

БОЙКО АНТОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 3.34.342(343)(346):338(043.3)

**СИСТЕМА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ДОХОДІВ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством, 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Суми – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук професор, *Кузьменко Ольга Віталіївна*, Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри економічної кібернетики.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор *Виговська Наталія Георгіївна*, Державний університет «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри фінансів і кредиту;

доктор економічних наук, професор *Маргасова Вікторія Геннадіївна*, Чернігівський національний технологічний університет Міністерства освіти і науки України, проректор з наукової роботи;

доктор економічних наук, професор *Михайлова Любов Іванівна*, Сумський національний аграрний університет Міністерства освіти і науки України, професор кафедри менеджменту.

Захист дисертації відбудеться 28 грудня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 у Сумському державному університеті за адресою: 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань ученої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий 26 листопада 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Л. Л. Гриценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Активізація глобалізаційних процесів, а також лібералізація товарних та фінансових ринків упродовж останніх десятиліть сформували підґрунтя для інтенсифікації та зростання масштабів легалізації кримінальних доходів (ЛКД). Так, за оцінками Управління ООН з наркотиків і злочинності, у 2009 р. загальносвітовий обсяг ЛКД становив 2,7 % світового ВВП, тоді як станом на початок 2019 р. цей показник зріс майже вдвічі і становив близько 5 % від світового рівня ВВП (2,0 трлн дол. США, що, наприклад, еквівалентно річному ВВП таких країн, як Італія, Бразилія чи Канада). Таке стрімке зростання масштабів ЛКД наглядно підтверджує динамічно зростаючу загрозу економічній безпеці як у національному, так і у глобальному контексті. У 2018 р. в Україні, за даними Державної служби фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг), загальний обсяг фінансових операцій, ідентифікованих як ризикові, становив близько 11 % від ВВП, що помітно вище, ніж середньосвітовий рівень. Потреба щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки (НЕ) обумовлює об'єктивну необхідність у формуванні ефективної системи протидії ЛКД, узгодженні її інституційної, організаційно-економічної, нормативно-правової, інформаційно-аналітичної та методологічної підсистем.

Фундаментальні засади забезпечення економічної безпеки НЕ закладені в наукових працях зарубіжних учених, серед яких: Т. Бек, Р. Бьоме, Ч. Волен, Р. Голдсміт, П. Друкер, Ч. Месьяш, М. Обстфельд, А. Тейлор, Д. Шамбо, В. Штайнер та ін. Досліджуваній проблематиці присвятили наукові праці й вітчизняні економісти, зокрема: І. О. Александров, О. І. Барановський, З. С. Варналій, Н. Г. Виговська, В. М. Геєць, М. І. Диба, М. М. Єрмошенко, І. О. Лютий, Ю. В. Макогон, В. Г. Маргасова, Л. І. Михайлова, В. М. Опарін, Г. М. Тарасюк, І. О. Школьник та ін. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію протидії ЛКД зробили зарубіжні дослідники: Д. Сімсер, Д. Масчандаро, Д. Чейкін, Й. Ферверда, М. Леві, У. Влчек, Д. Шерман та ін., а також вітчизняні науковці, зокрема: Р. О. Баранов, С. А. Буткевич, М. Г. Дмитренко, С. О. Дмитров, В. Дубровський, О. Є. Користін, Л. В. Кривонос, О. В. Кузьменко, С. В. Леонов, І. В. Тютюник, С. С. Чернявський.

Аналіз наукового доробку з досліджуваної проблематики засвідчив, що остаточно не вирішеним залишається ряд теоретичних і прикладних проблем, які стосуються, зокрема, ідентифікації ключових детермінант та вимірювання базових характеристик ЛКД, установлення місця й ролі системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ, характеристики середовища, що формує передумови ЛКД, обґрунтування та формалізації каналів ЛКД, оцінювання якості функціонування системи протидії ЛКД та розроблення ефективних шляхів її реформування тощо. Незавершеність формування логічно впорядкованого та цілісного уявлення про систему протидії ЛКД в Україні обумовила актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з резолюцією № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», Стратегією

розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів на період до 2020 р. (затвердженою розпорядженнями КМУ № 1407 від 30.12.2015 р. та № 601 від 30.08.2017 р.), Стратегією національної безпеки України (затвердженою Указом Президента України № 287/2015 від 26.05.2015 р.), Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 р. (затвердженою Постановою Правління НБУ від 18.06.2015 р. № 391) та ін.

Основні положення дисертації відповідають пріоритетним напрямам науково-дослідної роботи Сумського державного університету. Так, зокрема, до звіту в межах теми «Удосконалення національної системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, в контексті підвищення фінансово-економічної безпеки держави» (номер д/р 0117U002251) ввійшли пропозиції щодо оцінювання ефективності роботи Держфінмоніторингу України та правоохоронних органів щодо боротьби з ЛКД; теми «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні» (номер д/р 0117U003930) – щодо формалізації явних і латентних зв'язків між податковим та інвестиційним каналами тіньового виведення капіталу; теми «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України» (номер д/р 0118U003574) – щодо механізму врахування циклічних компонентів під час оцінювання ризиків ЛКД; теми «Економіко-математичне моделювання механізму відновлення суспільної довіри до фінансового сектору: запорука економічної безпеки України» (номер д/р 0117U003924) – щодо напрямків реформування системи протидії ЛКД в забезпеченні економічної безпеки НЕ.

Автор брав участь у виконанні науково-дослідних робіт на замовлення Національного банку України (НБУ). Так, зокрема, в межах теми «Автоматизований аналіз касових операцій банків з питань дотримання ними вимог законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (Єдиний тематичний план наукових досліджень НБУ на 2010, 2011 рр. від 25.10.2010 р.) визначено релевантні індикатори ідентифікації ризику використання послуг банку з метою ЛКД; в межах теми «Оцінка та управління ризиком використання послуг комерційного банку для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму» (Єдиний тематичний план наукових досліджень НБУ на 2010, 2011 рр. від 25.10.2010 р.) розроблено алгоритм визначення ризику використання послуг банку з метою ЛКД.

У межах Гранту Президента України «Розробка прототипу автоматизованого модуля фінансового моніторингу діяльності економічних агентів для протидії легалізації кримінальних доходів» (номер д/р 0118U003574) розроблено класифікацію сумнівних операцій економічних агентів, визначено критерії обов'язкової та вибіркової перевірки на наявність ознак ЛКД.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка методологічних засад та методичного інструментарію розвитку системи протидії ЛКД в контексті забезпечення економічної безпеки НЕ.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

– поглибити структурування методичних підходів до визначення сутності економічної безпеки НЕ та уточнити її трактування;

- розвинути методологічне підґрунтя комплексного оцінювання економічної безпеки НЕ;
- поглибити концептуальні засади розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки держави;
- запропонувати науково-методичний інструментарій визначення обсягу ЛКД;
- розробити методологію та методичний інструментарій визначення циклічності та волатильності середовища, яке формує передумови для ЛКД;
- обґрунтувати та описати напрямки взаємозв'язку обсягу ЛКД і рівня економічної безпеки НЕ;
- удосконалити теоретико-методологічні засади оцінювання якісних характеристик податкового та інвестиційного каналів ЛКД;
- запропонувати методичний інструментарій визначення факторів-тригерів мультиплікативних трансмісійних взаємозв'язків податкового та інвестиційного каналів ЛКД;
- розвинути методичні засади групування банків за критерієм імовірності використання їх послуг із метою ЛКД;
- удосконалити методологію вимірювання рівня ефективності та стійкості Держфінмоніторингу, правоохоронних та судових органів;
- поглибити методологічні засади вибору моделі фінансового регулятора на основі оцінювання ефективності діяльності НБУ, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг);
- розвинути теоретичне та науково-методичне підґрунтя системи оцінювання ефективності інструментів детінізації НЕ;
- запропонувати методологію комплексного оцінювання якості функціонування системи протидії ЛКД в процесі забезпечення економічної безпеки НЕ;
- обґрунтувати напрямки реформування системи протидії ЛКД на основі адаптації європейського досвіду.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають між органами державної влади та місцевого самоврядування, а також економічними агентами у процесі реалізації заходів, спрямованих на протидію ЛКД у контексті забезпечення економічної безпеки НЕ.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та методичний інструментарій протидії ЛКД в системі забезпечення економічної безпеки НЕ.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають фундаментальні положення економічної теорії, макроекономіки, управління, державного регулювання економіки, економічного прогнозування, економіко-математичного моделювання, інвестування, теорії грошей, фінансів і кредиту, фінансового посередництва, а також науковий доробок із питань забезпечення економічної безпеки НЕ та боротьби з ЛКД.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу

та синтезу, логічного узагальнення – при уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження; порівняльного та статистичного аналізу, методу аналогій – під час дослідження схем ЛКД; структурного, функціонального та компаративного аналізу – при вдосконаленні концептуальних засад розвитку системи протидії ЛКД; багатокритеріальної оптимізації та методу цілочислового програмування – при оцінюванні ефективності функціонування національної системи протидії ЛКД; імітаційного моделювання – під час визначення ефективності суб'єктів державного фінансового моніторингу, правоохоронних органів та судів щодо протидії ЛКД; метрики Мінковського – виявлення обсягу ЛКД; байєсівського аналізу – при оцінюванні стійкості ринку банківських і страхових послуг в умовах зростаючих загроз ЛКД; декомпозиційного та гармонійного аналізу – при моделюванні стійкості складових національної системи протидії ЛКД та при обґрунтуванні циклічності у формуванні передумов для ЛКД; кластерного та дискримінантного аналізу – при групуванні банків за ознаками використання їх послуг у процесах ЛКД; методу нечіткої логіки – під час дослідження ефективності інструментів детінізації НЕ; методу головних компонент, дистрибутивно-лагового моделювання – при дослідженні механізму інвестиційного та податкового каналів ЛКД; методу Харрінгтона – при оцінюванні рівня економічної безпеки НЕ. Практичні розрахунки та моделювання в роботі здійснено з використанням пакета статистичного аналізу даних STATISTICA.

Інформаційно-фактологічну базу дослідження склали: закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, міжнародні нормативно-правові та рекомендаційні документи з питань фінансового моніторингу, аналітично-звітні дані НБУ, Нацкомфінпослуг, НКЦПФР, Держфінмоніторингу, Генеральної прокуратури України, Державної служби статистики України, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Ради Європи, Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF), інформаційно-аналітичних агенцій, інших організацій та установ у сфері фінансового моніторингу, результати наукових досліджень із проблематики протидії ЛКД та забезпечення економічної безпеки НЕ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці методологічних засад та методичного інструментарію розвитку системи протидії ЛКД в контексті забезпечення економічної безпеки НЕ.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційної роботи є такі:
вперше:

– розроблено методологію комплексного оцінювання (на основі багатокритеріальної оптимізації) ефективності національної системи протидії ЛКД, яка враховує результативність заходів у сфері фінансового моніторингу, реалізованих НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, Держфінмоніторингу, правоохоронними органами та судами, скориговану на рівень ефективності функціонування ринку банківських та страхових послуг. Це дозволило визначити драйвери інституційних перетворень в Україні для досягнення економічної безпеки НЕ;

– запропоновано методологію визначення обсягу ЛКД на основі адитивної згортки обсягів легалізації через реальний сектор економіки, державний та місцевий бюджети, а також сегмент фінансових посередників, скоригованих (на основі метрики Мінковського) з урахуванням рівня тінізації економіки та показників якості й

ефективності державного регулювання НЕ. Це дозволило комплексно оцінити як імпліцитні, так і експліцитні потоки ЛКД та сформувати цілісний інформаційний базис для оцінювання результативності інструментів протидії ЛКД в процесі забезпечення економічної безпеки НЕ;

- розроблено методологічні засади визначення циклічності та волатильності середовища, яке формує передумови для ЛКД, на основі декомпозиційного і гармонійного аналізу рядів Фур'є, що дозволяє проводити цільове й своєчасне застосування різних інструментів протидії ЛКД у часі та залежно від якості державної системи протидії ЛКД, рівня сприйняття корупції, показників фінансової й публічної транспарентності, політичних ризиків тощо;

- розроблено теоретичне підґрунтя та методичний інструментарій визначення факторів-тригерів мультиплікативних трансмісійних взаємозв'язків податкового та інвестиційних каналів ЛКД шляхом структурного моделювання впливу релевантних детермінант, що визначають передумови і механізми ЛКД, на інтегральні показники якісної характеристики цих каналів. Це дозволило визначити факторикатализатори та інгібітори мультиплікативних ефектів використання інвестиційного і податкового каналів у процесах ЛКД;

удосконалено:

- методичний інструментарій оцінювання економічної безпеки НЕ на основі розрахунку її інтегрального показника, який на відміну від існуючих, базується на побудові мультиплікативної моделі нелінійної згортки релевантних індикаторів прямого та опосередкованого впливу, врахуванні їх пріоритетності й коригуванні цих індикаторів на співвідношення ризику негативного і позитивного ефектів, що дозволило встановити рівень впливу на економічну безпеку характеристик каналів та обсягів ЛКД;

- методологічні засади оцінювання стійкості та ефективності органів державної влади, задіяних у системі протидії ЛКД (на прикладі Держфінмоніторингу, правоохоронних і судових органів), що на відміну від існуючих базуються на фундаментальних положеннях теорії черг та моделі масового обслуговування, враховують інтенсивність оброблення первинних сигналів щодо сумнівності фінансових операцій, масштаби вжитих заходів за результатами контролю, нерегулярність і випадковість надходження заявок. Це дозволило виявити як сильні сторони, так і проблемні аспекти інституційної структури системи протидії ЛКД;

- теоретичне та науково-методичне підґрунтя системи оцінювання ефективності інструментів детінізації НЕ, що на відміну від існуючих базується на дискретному оцінюванні результату впровадження відповідного інструменту та враховує ймовірність досягнення запланованих показників результативності, скориговані оцінки додаткових фінансових потоків від упровадження інструментів, зміну вартості фінансових ресурсів у часі. Це дозволило оцінити потенціал розвитку системи протидії ЛКД за умови економічної, політичної та соціальної невизначеності;

- науково-методичне обґрунтування схильності економічних агентів використовувати інвестиційний та податковий канали з метою ЛКД, що на відміну від існуючих підходів здійснено шляхом інтегрального оцінювання якісних характеристик (передумов) функціонування цих каналів із використанням параметричної метрики Мінковського та функції Харрінгтона. Це дозволяє не лише визначити сучасні

тренди ЛКД у НЕ, а й спрогнозувати поведінку суб'єктів економічних відносин у контексті інтенсифікації ЛКД з урахуванням комплексного і кумулятивного впливу фіскальних та інвестиційних детермінант;

– методологію оцінювання ризику банку щодо використання його послуг у процесі ЛКД, що на відміну від існуючих реалізовано на основі комбінації експрес, дискримінантного, ймовірнісного, кластерного та факторного аналізів характеристик банківських операцій (обсяг, валюта, країна інкасування, вид активу тощо). Це дозволило розробити класифікацію банків за критерієм імовірності використання їх послуг із метою ЛКД та диференціювати заходи фінансового моніторингу НБУ для банків різних груп;

набули подальшого розвитку:

– визначення змістовної сутності поняття «економічна безпека» як стану динамічної рівноваги економічної системи, за якого організаційно-функціональна архітектура інституційного середовища системи державного регулювання НЕ побудована на принципах недискреційності й дозволяє завчасно виявляти ендегенні та екзогенні загрози, максимально нівелювати негативні ефекти, які вони провокують, оперативно адаптуватися до змін зовнішнього й внутрішнього середовищ з урахуванням наднаціональних, національних і локальних цільових орієнтирів сталого розвитку економіки та на засадах збалансованості інтересів різних груп економічних агентів. Такий підхід на відміну від існуючих системно поєднує окремі елементи опортуністичного, поступального, стейкхолдерського, інституційного та базисно-контекстуального підходів, визначає специфічні особливості побудови системи забезпечення економічної безпеки, а саме: врахування наявних, потенційних, прихованих та недоотриманих фінансових ресурсів, забезпечення об'єктивності та адаптивності регуляторних інтервенцій відповідно до динамічного контексту у формуванні драйверів та інгібіторів економічної безпеки, пріоритетності превентивних заходів над реагуючими;

– концептуальні основи розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ, що відрізняються від існуючих: 1) детермінованістю процесів ЛКД як у національному, так і в глобальному контексті; 2) формуванням інституційного середовища системи протидії ЛКД на засадах структурно-логічної узгодженості як у розрізі ієрархічних рівнів, так і її функціональних блоків; 3) визначенням механізмів та напрямів секторальної взаємодії стейкхолдерів; 4) ідентифікацією як прямих (у формі зменшення обсягів ЛКД), так і ряду латентних ефектів, що визначають рівень економічної безпеки НЕ;

– обґрунтування взаємозв'язків між обсягами ЛКД та рівнем економічної безпеки НЕ, яке на відміну від існуючих базується на комбінації нелінійних регресійних залежностей цих параметрів та моделі розподіленого лага, що дозволило підтвердити гіпотезу про чутливість рівня економічної безпеки НЕ до обсягів ЛКД та спрогнозувати зміну економічної безпеки НЕ при збереженні існуючих трендів ЛКД;

– методологічні засади визначення ефективності діяльності органів державного фінансового моніторингу (НБУ, НКЦПФР та Нацкомфінпослуг), що на відміну від існуючих передбачає використання інструментарію імітаційного моделювання,

враховує співвідношення між кількістю фінансових операцій, що є об'єктом фінансового моніторингу, та заходів впливу, вжитих конкретним регулятором щодо протидії ЛКД, скориговане на кількість проміжних контрольних заходів. Емпіричні результати оцінювання створюють наукове підґрунтя для вибору моделі фінансового регулятора, що є найбільш дієвою з погляду протидії ЛКД та забезпечення економічної безпеки НЕ;

– наукові засади вдосконалення системи протидії ЛКД шляхом розроблення пропозицій щодо запровадження напрямків її реформування в межах інституційного, процесного, функціонального елементів протидії ЛКД, що відрізняється від існуючих врахуванням результативності детермінант реформування в розрізі кожного з них, а також напрямком їх впливу на економічну безпеку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, що можуть бути використані: органами державної влади та місцевого самоврядування – під час розроблення програмних документів, які визначають стратегічні напрями забезпечення економічної безпеки НЕ і територіальних утворень, реформування інституційного, інформаційно-аналітичного та нормативно-правового середовищ протидії ЛКД; професійними спілками та галузевими асоціаціями – при запровадженні стандартів транспарентності діяльності економічних агентів; суб'єктами реального та фінансового секторів економіки – під час розроблення внутрішньої корпоративної політики і стандартів попередження участі в операціях із ЛКД.

Результати оцінювання ефективності та пропозиції щодо вдосконалення взаємодії НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, правоохоронних та розвідувальних органів у сфері протидії ЛКД упроваджено в діяльність Держфінмоніторингу України (довідка № 75/589 від 14.01.2019 р.); щодо визначення циклічної та сезонної компонент у дослідженні процесів ЛКД – у діяльність слідчого управління фінансових розслідувань Офісу великих платників податків Державної фіскальної служби України (довідка № 06-185 від 28.11.2018 р.); щодо оцінювання ризику використання операцій фінансових посередників в Україні в процесах ЛКД – у діяльність Української асоціації венчурного та приватного капіталу UVCA (довідка № 1-140419 від 14.04.2019 р.); щодо оцінювання ефектів від використання фіскальних механізмів протидії ЛКД – у діяльність Всеукраїнської професійної громадської організації «Спілка аудиторів України» (довідка № 07/19 від 11.03.2019 р.); щодо оцінювання ризику використання банку в операціях, пов'язаних із ЛКД, – у діяльність Харківської обласної дирекції АТ «Райффайзен банк Аваль» (довідка № ДЗ-ВМ/723 від 18.10.2018 р.).

Результати дослідження використовують в освітньому процесі Сумського державного університету під час викладання дисциплін «Державний фінансовий моніторинг», «Фінансовий контролінг в банку», «Фіскальне регулювання», «Моделювання економіки» (акт від 25.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднені та одержали позитивну оцінку на 10 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях ([31–40] у наведеному в авторефераті списку праць).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано в 40 наукових працях загальним обсягом 38,17 друк. арк., з яких особисто авторові належить 27,38 друк. арк., зокрема, 1 одноосібна монографія, розділи в 4 колективних монографіях, 22 статті в наукових фахових виданнях України та 3 статті в інших наукових виданнях (з яких 20 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, зокрема 2 – до баз Scopus та Web of Science), 10 публікацій у збірниках матеріалів конференцій (з яких 2 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 488 стор., у тому числі основного тексту 326 стор., 126 табл., 32 рис., 9 додатків і список літератури з 436 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження економічної безпеки національної економіки**» поглиблено підхід до трактування сутності економічної безпеки, визначено базові детермінанти, що впливають на економічну безпеку НЕ, розвинуто методологічні засади визначення рівня економічної безпеки НЕ.

На основі узагальнення існуючих наукових напрацювань у роботі виокремлено такі підходи до трактування змістовної сутності економічної безпеки: 1) опортуністичний (економічна безпека трактується як такий стан розвитку НЕ, який є стійким до впливу ендогенних та екзогенних загроз); 2) поступальний (через призму здатності НЕ до саморозвитку); 3) стейкхолдерський (як здатність НЕ забезпечити життєво важливі інтереси індивідуума, суспільства і держави); 4) інституційний (через призму додержання базових інституційних норм і правил); 5) базисно-контекстуальний (як досягнення балансу, за якого НЕ є незалежною та стабільною в довгостроковому періоді). Водночас жоден із підходів не дозволяє забезпечити цілісність та системність трактування економічної безпеки НЕ.

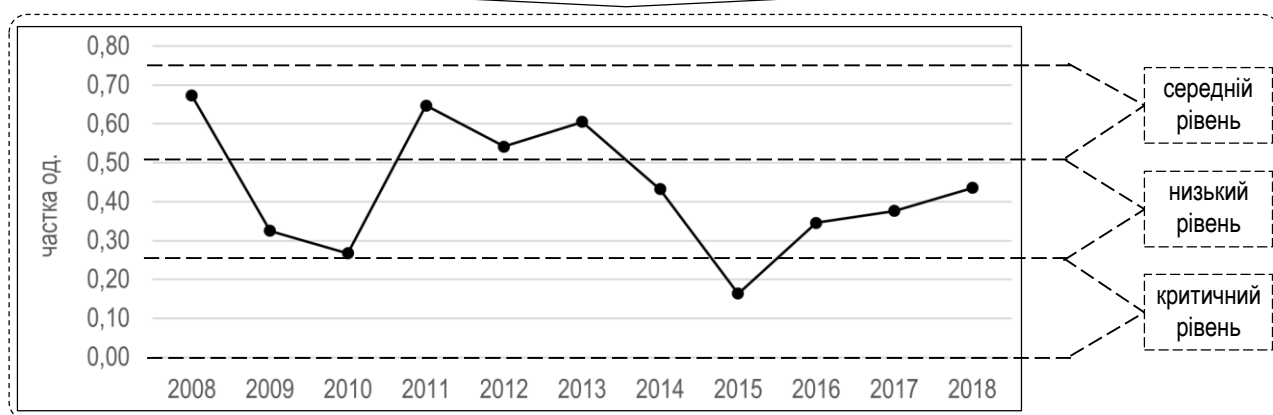
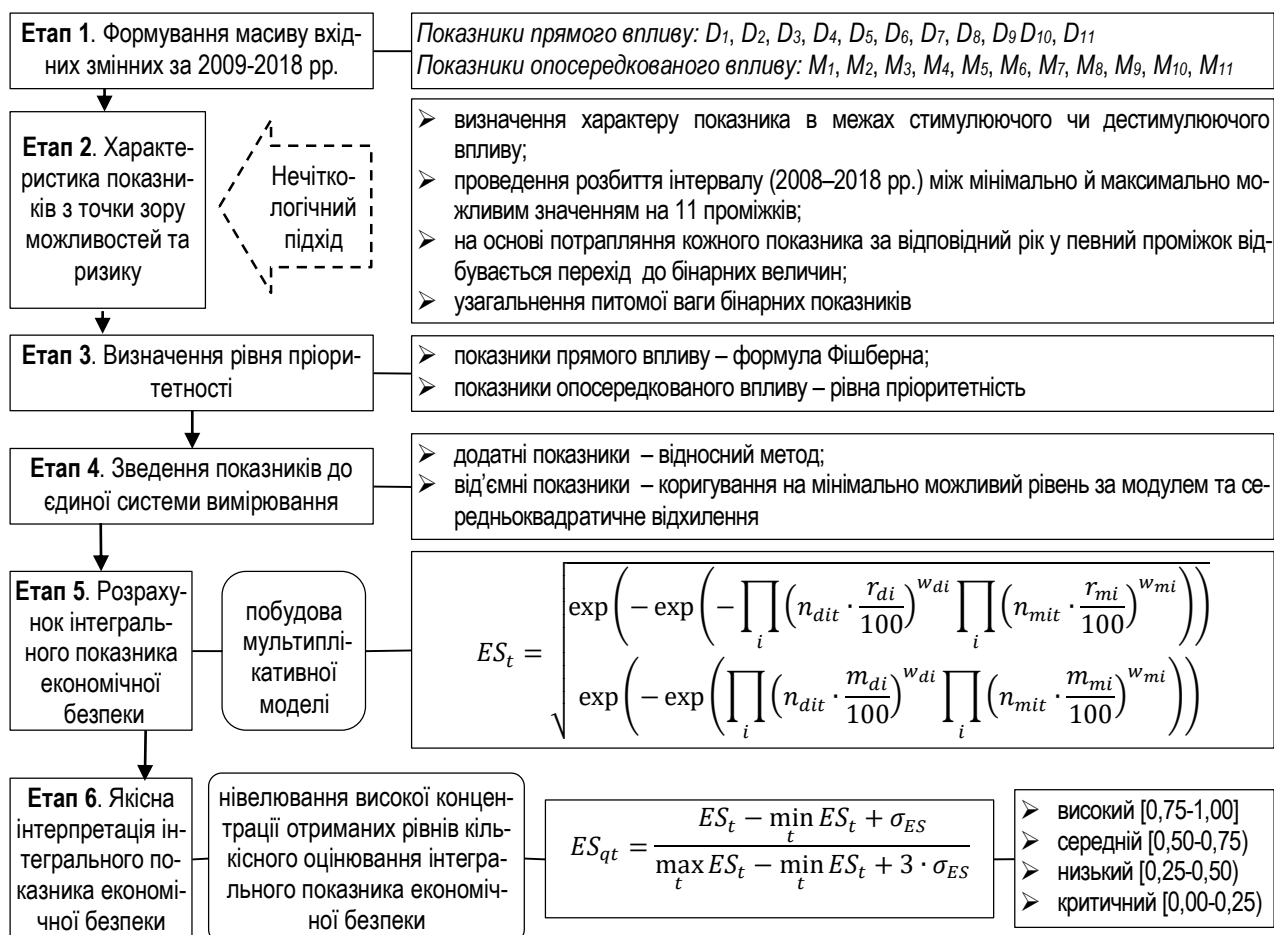
У роботі запропоновано під час визначення сутності економічної безпеки системно поєднувати окремі елементи вищезазначених підходів, а також урахувувати динамічний контекст системи її забезпечення та досягнення цільових значень. З огляду на це економічну безпеку НЕ запропоновано розуміти як стан динамічної рівноваги економічної системи, за якого організаційно-функціональна архітектура інституційного середовища системи державного регулювання НЕ побудована на принципах недискреційності й дозволяє завчасно виявляти ендогенні та екзогенні загрози, максимально нівелювати негативні ефекти, які вони провокують, оперативно адаптуватися до змін зовнішнього й внутрішнього середовищ з урахуванням наднаціональних, національних і локальних цільових орієнтирів сталого розвитку економіки та на засадах збалансованості інтересів різних груп економічних агентів.

Такий підхід на відміну від існуючих системно поєднує окремі елементи опортуністичного, поступального, стейкхолдерського, інституційного та базисно-контекстуального підходів, визначає специфічні особливості побудови системи забезпечення економічної безпеки, а саме: врахування наявних, потенційних, прихованих та недоотриманих фінансових ресурсів, забезпечення об'єктивності й адаптивності регуляторних інтервенцій відповідно до динамічного контексту у формуванні драйверів та інгібіторів економічної безпеки, пріоритетності превентивних заходів над реагуючими.

Для виявлення найбільш релевантних детермінант, які забезпечують економічну безпеку НЕ, в роботі сформоване теоретичне підґрунтя, що передбачає: 1) формування розширеного переліку індикаторів, які обумовлюють економічну безпеку НЕ, на основі критичного аналізу та узагальнення існуючих науково-методичних підходів до кількісного вимірювання цього показника; 2) групування показників у межах двох векторів впливу на економічну безпеку НЕ: прямого та опосередкованого; 3) визначення на основі методу головних компонент найбільш релевантних показників формування економічної безпеки НЕ (обрано 11 показників прямого впливу: дефіцит державного бюджету (% від ВВП) (D_1), рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (D_2), обсяг трансфертів з державного бюджету (% від ВВП) (D_3), обсяг загального боргу (% від ВВП) (D_4), відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету (D_5), обсяг кредитування банками реального сектору економіки (% від ВВП) (D_6), частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків (D_7), міжнародні резерви країни в місяцях імпорту (D_8), рівень доларизації, частка іноземної валюти у грошовій масі (D_9), обсяг вітчизняних інвестицій у ВВП (D_{10}), обсяг прямих іноземних інвестицій у ВВП (D_{11}), та 11 показників опосередкованого впливу: контроль корупції (M_1), ефективність уряду (M_2), політична стабільність та відсутність насильства / тероризму (M_3), якість регулювання (M_4), верховенство права (M_5), гласність та підзвітність (M_6), рівень інфляції (M_7), рівень безробіття, (M_8), номінальна заробітна плата (дол. США) (M_9), коефіцієнт Джині (M_{10}), рівень тіньової економіки, (% від ВВП) (M_{11})). Обрані релевантні детермінанти економічної безпеки НЕ підтверджують гіпотезу про фінансiалiзацiю економiки України та необхiднiсть державного регулювання саме фiнансової системи з метою забезпечення економічної безпеки НЕ.

Сформована інформаційна база для характеристики економічної безпеки НЕ дозволяє провести подальші дослідження в межах розроблення методологічного інструментарію визначення її інтегрального рівня (рис. 1).

Результати розрахунків засвідчують, що динаміка інтегрального показника економічної безпеки повністю відповідає траєкторії фінансово-економічних потрясінь і тимчасової стабільності в Україні впродовж 2011–2018 рр. Так, – банківська криза 2008–2009 рр. охарактеризувала стрімке зниження рівня економічної безпеки НЕ до критичного у 2010 р.; політична криза 2014 р., що відбилася, насамперед, на фінансовій системі, призвела до повторного зменшення інтегрального показника економічної безпеки до критичного рівня у 2015 р.; певна стабільність інтегрального показника економічної безпеки простежувалася в 2011–2013 рр., коли він перебував на середньому рівні, а в Україні простежувалася короткотривала фінансова стабільність.

Примітка: ES_t – рівень економічної безпеки; n_{dit} (n_{mit}) – нормалізоване відносним методом значення і-го показника прямого (опосередкованого) впливу за t-й рік; r_{di} (r_{mi}) – нечітко-логічна оцінка ризику і-го показника прямого (опосередкованого) впливу; w_{di} (w_{mi}) – ваговий коефіцієнт і-го показника прямого (опосередкованого) впливу; m_{di} (m_{mi}) – нечітко-логічна оцінка можливості і-го показника прямого (опосередкованого) впливу; ES_{qt} – якісна оцінка рівня економічної безпеки НЕ за t-й рік.

Рисунок 1 – Методичні засади розрахунку інтегрального показника економічної безпеки НЕ

У другому розділі «**Методологія дослідження рівня та передумов процесу легалізації кримінальних доходів в системі забезпечення економічної безпеки національної економіки**» поглиблено концептуальні засади розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ, запропоновано методологічні засади визначення обсягу ЛКД в Україні, розроблено методологію визначення волатильності середовища ЛКД, обґрунтовано залежність у часі рівня економічної безпеки від обсягу ЛКД.

Важливим напрямком підвищення економічної безпеки НЕ є існування в країні ефективно діючої системи протидії ЛКД. У роботі узагальнено існуючі підходи до визначення сутності ЛКД, механізми реалізації ЛКД на різних рівнях фінансової системи, категорії суб'єктів, які забезпечують процеси ЛКД, базові засади формування національних та міжнародної систем протидії ЛКД та інше.

Основними детермінантами, що визначають архітектуру системи протидії ЛКД, є існуючі передумови їх виникнення, джерела походження кримінальних доходів, активи, що опосередковують рух кримінальних доходів, канали виведення кримінальних доходів, фінансові інститути, що є посередниками в процесі легалізації кримінальних доходів. Проведена в роботі структурно-функціональна інтерференція детермінант системи протидії ЛКД дозволила сформулювати перелік найбільш ефективних інструментів боротьби з легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, у розрізі типових схем легалізації, а також виявити складові системи національного господарства, які найбільшою мірою зазнають деструктивного впливу в результаті існування визначених схем. Це дозволило обґрунтувати концептуальні засади розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ (рис. 2).

Наведені на рисунку 2 концептуальні засади розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ відрізняються від існуючих: 1) урахуванням залежності процесів ЛКД від національних і глобальних передумов; 2) окресленням механізмів та напрямів секторальної взаємодії центрального органу виконавчої влади з іншими суб'єктами фінансового моніторингу в сфері протидії ЛКД; 3) виділенням як прямих ефектів (у формі зменшення обсягів ЛКД), так і ряду латентних ефектів, що в сукупності визначають рівень економічної безпеки НЕ; 4) застосуванням принципу структурно-логічної узгодженості при окресленні інституційного середовища системи протидії ЛКД. Водночас передбачено, що структурно-логічна узгодженість повинна бути реалізована як у розрізі ієрархічних рівнів (стратегічні вектори функціонування системи повинні формуватися враховуючи як національні інтереси, так і пріоритети протидії ЛКД, визначені міжнародними, континентальними та регіональними профільними організаціями), так і її функціональних блоків (посилення ефективності взаємодії між суб'єктами державного та первинного фінансового моніторингу, іншими регуляторними державними органами тощо).

У роботі обґрунтовано, що ефективне функціонування національної системи протидії ЛКД неможливе без багатосторонньої міжнародної співпраці з профільними організаціями: FATF, Егмонтською групою, Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Північноатлантичним альянсом (НАТО) та ін., континентальними профільними утвореннями – Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Парламентською асамблеєю Ради Європи (ПАРЕ), а також профільними установами інших країн світу. Саме тому базові принципи функціонування національної системи протидії ЛКД в Україні повинні як нормативно, так і організаційно узгоджуватися зі стратегічними векторами розвитку глобальної системи протидії ЛКД.

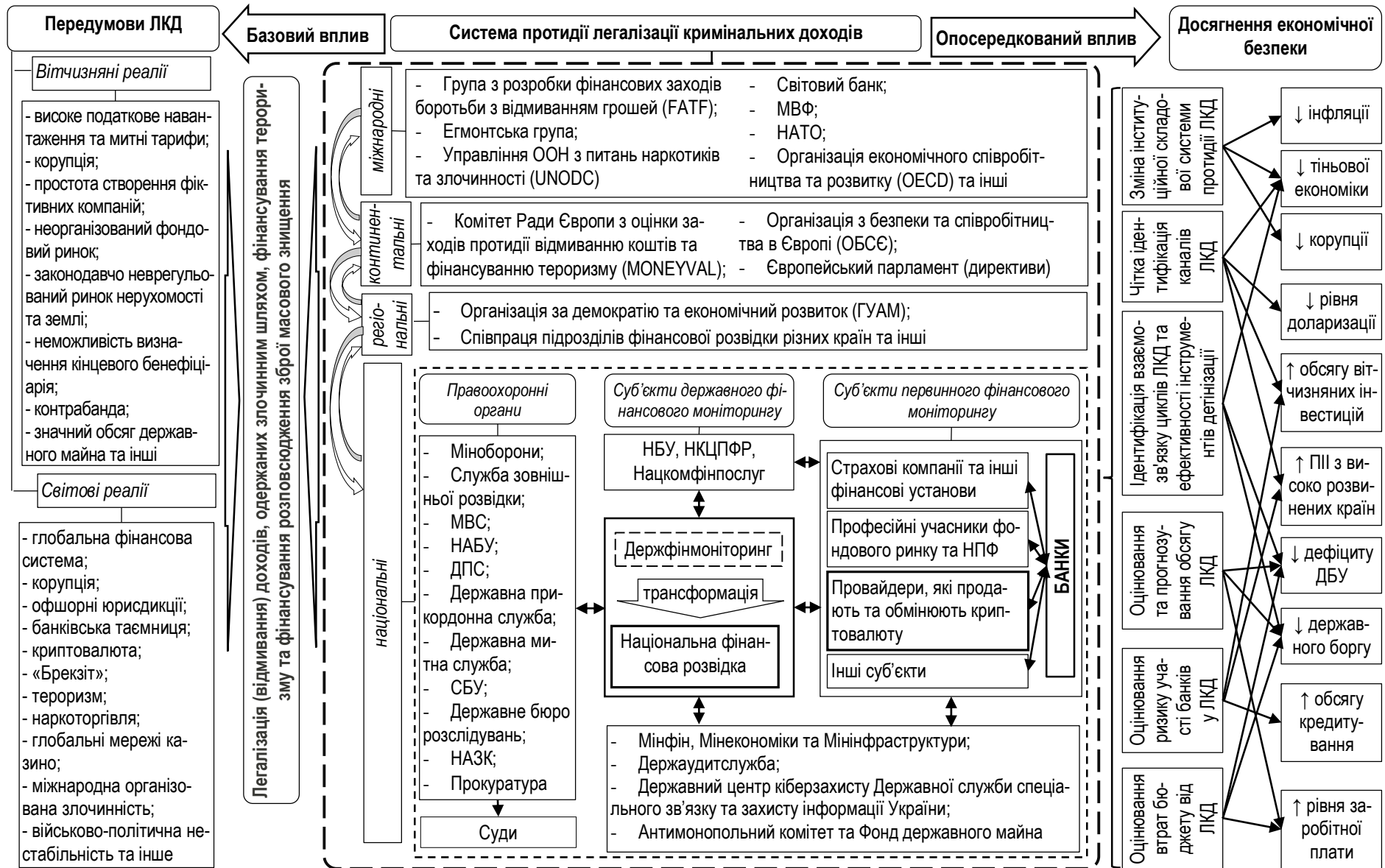

Рисунок 2 – Концептуальні засади розвитку системи протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки НЕ

Оптимізації вимагає й внутрішня структура цієї системи, адже суб'єкти первинного та державного моніторингу, а також судові й правоохоронні органи повинні функціонувати на партнерських і транспарентних засадах, що дозволить спростити процеси обміну інформацією та попередження випадків ЛКД.

Поява та активний розвиток криптовалюти перетворюють її на один із найбільш перспективних інструментів ЛКД, тому в роботі запропоновано розширити перелік суб'єктів первинного моніторингу новою групою посередників – провайдерами, які продають та обмінюють криптовалюту, адже подальша неврегульованість їх діяльності може призвести до істотних негативних соціально-економічних наслідків.

Важливим вектором реформування національної системи протидії ЛКД є створення Національної фінансової розвідки, адже саме така практика є типовою для економічно розвинених країн світу.

У вітчизняних реаліях неможливо абсолютно точно оцінити масштаби ЛКД, спираючись на статистичну інформацію, яку надають державні органи фінансового моніторингу, адже, попри існування певних позитивних зрушень, значна частина цих потоків усе ще залишається поза офіційною статистикою. Ураховуючи вищевикладене, розроблено методичні засади визначення обсягів ЛКД, що на відміну від існуючих передбачають: 1) комплексне врахування багатоканальних потоків ЛКД (через підприємства реального сектору економіки, державний/місцевий бюджети, ринок фінансових послуг); 2) застосування коригувального коефіцієнта для врахування не лише експліцитних, а й імпліцитних потоків ЛКД. Коригувальний коефіцієнт розраховано на основі використання експоненти метрики Мінковського, зведеної до співставного вигляду із застосуванням природної нормалізації показників рівня тіньової економіки, а також якісних параметрів системи державного управління, зокрема, індексів контролю корупції, ефективності уряду, політичної стабільності та відсутності насильства/тероризму, якості регулювання, верховенства права, гласності й підзвітності. Це дозволило отримати більш об'єктивні масштаби ЛКД, а також створити передумови для здійснення науково обґрунтованого прогнозування аналізованого параметра на основі екстраполяції рівнів відповідного часового ряду та побудови нелінійного регресійного рівняння залежності досліджуваного показника від часового фактора (року):

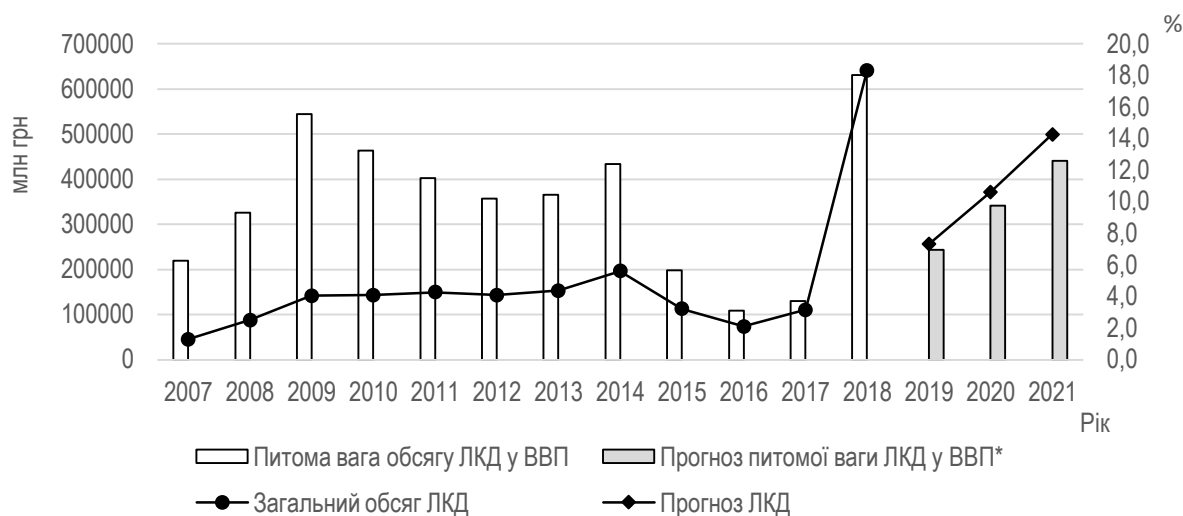
$$ML_t = -6,1469 \cdot 10^{12} + 6,1464 \cdot 10^9 \cdot t - 3,0331 \cdot 10^6 \cdot t^2 + 8,1019 \cdot 10^{11} \cdot \exp\left(\frac{t}{1000}\right) + 3547,3616 \cdot \sin t - 31480,6760 \cdot \cos t \quad (1)$$

де ML – обсяг ЛКД; t – рік.

Практична апробація розробленого підходу дозволила одержати фактичні та прогнозні значення масштабів ЛКД в Україні за 2007–2021 рр. (рис. 3).

За даними рисунка 2 можна відзначити, що найменший за період аналізу рівень ЛКД було зафіксовано у 2007 р., проте активізація деструктивних процесів у НЕ (глобальна фінансова криза) створила передумови для посилення процесів ЛКД

на фоні загальної економічної нестабільності, що відобразилося у помірному зростанні рівня показника впродовж 2008–2009 рр. Отже, 2010–2013 рр. можна вважати періодом посткризової стабілізації і відповідно незначного коливання обсягів ЛКД, тоді як настання військово-політичного конфлікту в Україні знову активізувала інтенсифікацію процесів ЛКД, у зв'язку з цим було зафіксовано пік обсягів ЛКД у 2014 р. Аномальне значення обсягу ЛКД у 2018 р. обумовлене викриттям значних за обсягами схем ЛКД на суму 1,5 млрд дол. США. Таким чином, відповідність тренду волатильності розрахункового рівня ЛКД реальним політичним та економічним процесам в Україні підтверджує адекватність розробленого підходу до його оцінювання.

* Обсяг ВВП на 2019–2021 рр. розраховано на основі прогнозів НБУ

Рисунок 3 – Фактичний та прогнозний обсяги ЛКД в Україні та їх питома вага у ВВП за 2007–2021 рр.

З метою запобігання та протидії ЛКД розроблено методичний підхід до оцінювання циклічності, волатильності та інертності середовища, яке формує передумови для ЛКД. Інформаційною базою дослідження обрано Базельський індекс протидії відмивання грошей, що складається з 14 субіндексів, які характеризують якість державної системи протидії ЛКД, рівень сприйняття корупції, стан фінансової та публічної транспарентності, а також ризики політичного середовища тощо. Запропонований підхід передбачає послідовну реалізацію таких етапів: 1) визначення трендової та циклічної складових ринкового середовища, що формує передумови для ЛКД, на основі декомпозиційного та гармонійного аналізів рядів Фур'є; 2) ідентифікації параметрів циклу ринкового середовища (пік, дно, тривалість циклу); 3) оцінювання волатильності та інертності індексу протидії відмивання грошей. Тренд характеристики середовища ЛКД має такий вигляд:

$$ALM_t = -0,0266 \cdot t^2 + 0,1582 \cdot t + 6,3798 \quad (2)$$

де ALM_t – показник характеристики середовища ЛКД за t -й рік.

Результати дослідження засвідчили циклічність формування найбільш сприятливого середовища для ЛКД в Україні з п'ятирічною тривалістю виявленого циклу. Так, піками найбільш сприятливого середовища для ЛКД в Україні визначено 2009, 2014 та 2019 рр., що цілком підтверджується попередніми розрахунками обсягу ЛКД, які були максимальними на цей період часу – у 2009 р. обсяг ЛКД становив 15,6 % від ВВП, а у 2014 р. – 12,4 % від ВВП. У розрізі наступного п'ятирічного циклу максимальний обсяг ЛКД було досягнуто у 2018 р. на рівні 18 % від ВВП, що є результатом політичних потрясінь. Розроблене методологічне забезпечення дозволяє застосовувати найбільш дієві інструменти протидії ЛКД відповідно до стадії циклу формування середовища ЛКД, що дозволить максимізувати їх ефективність із точки зору нейтралізації конкретних каталізаторів ЛКД.

Із метою підтвердження гіпотези про значний вплив процесу ЛКД на економічну безпеку НЕ та подальшого розроблення ефективної державної стратегії фінансового моніторингу в коротко- та середньостроковому періодах, запропоновано побудувати економіко-математичну модель розподіленого лага, подану у вигляді нелінійної регресійної залежності комбінації квадратичної, логарифмічної, тригонометричної, експоненціальної та гіперболічної функцій. Цей набір функцій забезпечує досягнення коефіцієнта детермінації моделі на рівні більше ніж 90 %:

$$EB_t = 76,0489 + 6,8210 \cdot 10^{-5} \cdot ML_{t-1} - 1,4723 \cdot 10^{-10} \cdot ML_{t-1}^2 - 6,9007 \cdot \ln(ML_{t-1}) + 0,0017 \cdot \sin(ML_{t-1}) + 0,0006 \cdot \cos(ML_{t-1}) + 0,2621 \cdot \exp(ML_{t-1}) - 230150,3110 \cdot \frac{1}{ML_{t-1}} \quad (3)$$

Характеризуючи часові лаги відгуку узагальнюючого показника економічної безпеки НЕ на дію обсягу ЛКД, можна відзначити такі закономірності:

1) активне збільшення обсягів ЛКД в Україні впливає на погіршення рівня економічної безпеки НЕ з лагом 1 рік;

2) за зміни обсягу ЛКД на 1–3 % рівень економічної безпеки зростає, що засвідчує існування критичного обсягу ЛКД, у межах досягнення якого національна система протидії ЛКД спроможна ефективно функціонувати, нівелюючи його деструктивний вплив;

3) за зміни обсягу ЛКД на 4–5 % простежується обернена закономірність щодо рівня економічної безпеки. Так, рівень економічної безпеки у разі зростання обсягу ЛКД на 4 % скорочується на 0,74 % від загального значення;

4) прогноз інтегрального показника економічної безпеки засвідчує ймовірність його зниження у 2020 та 2021 рр., як реакції на активізацію процесів ЛКД в Україні у 2019 та 2020 рр.

Виявлені закономірності актуалізують проблему розроблення загальнодержавної стратегії щодо скоординованої та узгодженої роботи всіх суб'єктів державного фінансового моніторингу та визначення комплексу диференційованих залежно від часу й темпів зростання обсягу ЛКД інструментів державного впливу.

У третьому розділі «**Розвиток методології та практичного інструментарію формування податкового, інвестиційного та банківського каналів легалізації кримінальних доходів**» удосконалено методичні засади кількісної формалізації податкового й інвестиційного каналів ЛКД, обґрунтовано особливості впливу фіскальних та інвестиційних детермінант на процеси ЛКД, а також виявлено ті з них, які зумовлюють активізацію мультиплікативних трансмісійних ефектів між суміжними каналами, запропоновано класифікацію банків за критерієм ризику використання їх послуг у процесі ЛКД.

У роботі обґрунтовано, що серед передумов, які підштовхують економічних агентів до використання нелегальних схем отримання доходів та їх подальшої легалізації, ключове місце посідають саме інвестиційні та податкові. Однак, попри ідентифікацію низки релевантних чинників, що характеризують ефективність функціонування податкової системи та стан інвестиційного клімату країни як на теоретичному, так і на емпіричному рівні, ключовою проблемою існуючих досліджень є їх фрагментарний характер. Таким чином, беручи до уваги недостатню комплексність та кумулятивність врахування сучасними дослідниками впливу інвестиційних і фіскальних детермінант на процеси ЛКД, у роботі розроблено методичні засади формування інтегральних показників характеристики податкового та інвестиційного каналів легалізації (рис. 4), що на відміну від існуючих базуються на врахуванні часткових індикаторів (15 детермінант податкового та 29 – інвестиційного каналів), а також дозволяють формалізувати їх кумулятивний вплив на схильність економічних суб'єктів до ЛКД.

Ураховуючи логіку побудови інтегральних показників характеристики податкового та інвестиційного каналів ЛКД (вищому значенню показника відповідає нижчий рівень схильності економічних агентів до легалізації), можна стверджувати про справедливість одержаних результатів, наведених на рисунку 4, зокрема: поступальне зростання обох показників на початку періоду аналізу було нівельоване кризовими процесами 2007–2008 рр. (динаміка факторів фіскального каналу кристалізувалася у відповідь на дію деструктивних чинників практично без запізнення, тоді як зміна інвестиційних детермінант відбувалася з лагом 1 рік); кардинальні зміни податкового законодавства, що набрали чинності у 2011 р., активізували механізми протидії процесам тінізації доходів та їх легалізації, що відобразилося у помірному зростанні інтегрального показника податкового каналу ЛКД впродовж 2011–2014 рр., тоді як відсутність принципових трансформацій у сфері поліпшення інвестиційного клімату і захисту прав інвесторів цілком закономірно формалізувалася у відносній статичності розвитку інвестиційного каналу впродовж цього ж періоду; істотне зниження обох показників було зафіксоване у 2014–2015 рр., тобто в цей період спостерігався сплеск процесів ЛКД, що значною мірою обґрунтовано нестабільністю реалізації дії низки геополітичних ризиків.

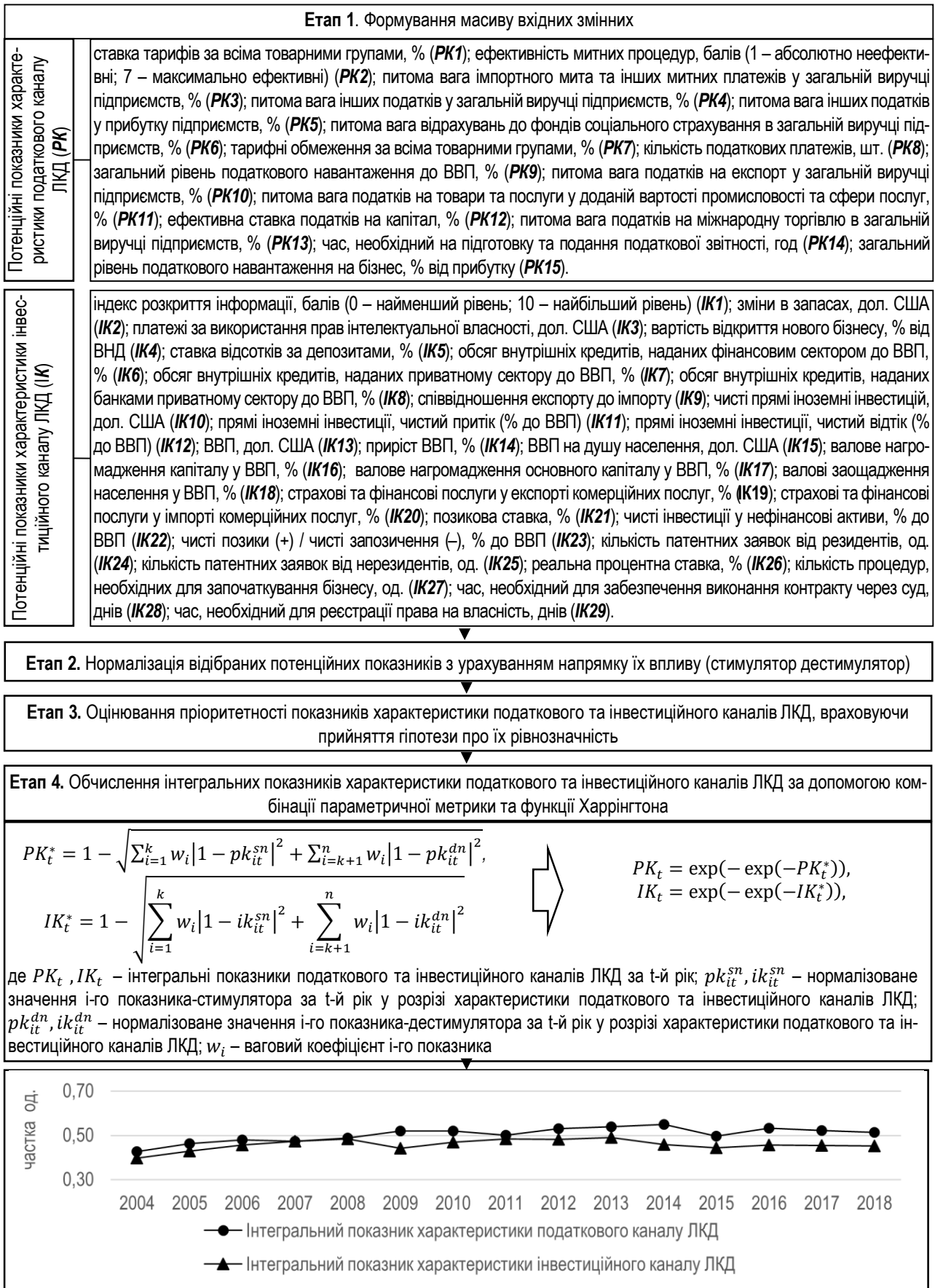

Рисунок 4 – Методичні засади формування інтегральних показників характеристики податкового та інвестиційного каналів ЛКД

Світова фінансова криза 2007–2008 рр. підтвердила критичну необхідність врахування специфіки та масштабів трансмісійних ефектів у процесі формування й реалізації політики державного регулювання ринку фінансових послуг. У роботі обґрунтовано, що такий підхід є абсолютно справедливим і в контексті формування системи протидії ЛКД, адже фіскальні та інвестиційні детермінанти можуть значно підсилювати дію один одного, створюючи водночас мультиплікативний ефект. Ураховуючи зазначене, в роботі розроблено науково-методичний підхід до ідентифікації факторів-тригерів трансмісійних ефектів між податковим та інвестиційним каналами ЛКД, що передбачає послідовну реалізацію таких етапів: 1) визначення найбільш релевантних факторів податкового та інвестиційного каналів з використанням методу головних компонент. Метод передбачає ідентифікацію оптимальної кількості головних компонент, що будуть ураховані в процесі аналізу за методом кам'янистого осипу; формування матриці власних значень індикаторів у розрізі відібраних головних компонент; визначення внеску змінних на основі кореломатриці; ідентифікацію на основі методу середньої арифметичної зваженої рівня значущості факторів); 2) визначення переліку фіскальних детермінант, що запускають трансмісійні механізми та активізують мультиплікативні ефекти від реалізації факторів інвестиційного каналу з використанням регресійного моделювання (формула 4), і навпаки (формула 5):

$$IK = -2,2674 - 0,1357 \cdot PK_2 - 0,0153 \cdot PK_3 - 0,0013 \cdot PK_6 - 0,00024 \cdot PK_8 - 0,0095 \cdot PK_{11} - 0,0313 \cdot PK_{13} - 0,00004 \cdot PK_{14} - 0,0031 \cdot PK_{15} \quad (4)$$

$$PK = 0,4212 - 0,0063 \cdot IK_4 + 0,0020 \cdot IK_6 + 0,0004 \cdot IK_{16} + 0,0004 \cdot IK_{18} + 0,0013 \cdot IK_{25} - 0,0032 \cdot IK_{26} - 0,00003 \cdot IK_{28} - 0,0015 \cdot IK_{29} \quad (5)$$

За результатами моделювання можна відзначити такі закономірності: 1) збільшення усіх релевантних факторів податкового каналу призводить до зростання схильності до ЛКД, проте найсильнішим податковим фактором-катализатором цього процесу, що підсилює деструктивний ефект чинників інвестиційного каналу, є зниження ефективності митних процедур, а саме: зростання рівня даного показника на 1 бал призводить до погіршення інтегрального показника інвестиційного середовища на 0,1357 бала; 2) натомість інвестиційними факторами-інгібіторами схильності до ЛКД, що пригнічують дію деструктивних податкових чинників, є розширення масштабів кредитування економічних агентів, збільшення обсягів заощаджень населення та валового нагромадження капіталу, зростання кількості патентних заявок від резидентів; 3) інвестиційними детермінантами, що активізують ЛКД через інтенсифікацію негативних трансмісійних ефектів із податкового каналу, є зростання вартості, а також кількості бюрократичних процедур, необхідних для відкриття бізнесу й забезпечення виконання контракту через суд.

Така двоетапна диференціація фіскальних та інвестиційних детермінант ЛКД (перший етап – відбір релевантних факторів впливу на суміжний канал за методом головних компонент, другий – ідентифікація з використанням регресійного моделювання серед відібраних детермінант тих, що мають найбільшу силу впливу) до-

зволила виявити ті з них, що характеризуються найвищим регуляторним потенціалом, адже цільовий вплив саме на них із боку суб'єктів державного фінансового моніторингу дозволить отримати не простий позитивний, а мультиплікативний ефект за рахунок дії трансмісійного механізму із суміжним каналом.

Зважаючи на банкоцентричну модель фінансового ринку України, основним каналом, що забезпечує розміщення, розшарування та інтеграцію кримінальних доходів, є послуги банків. З метою виявлення найбільш ризикової групи банків за критерієм схильності до участі в ЛКД розроблено методологічні засади оцінювання ризику використання банківських послуг для ЛКД (рис. 5). Розроблений підхід дозволяє встановити відсоток потрапляння банку до однієї з чотирьох груп ризику ЛКД: нормальний, підвищений, високий, критичний. Це дає можливість органам державного фінансового моніторингу за умови зміни форми власності, бенефіціара банку та інших трансформацій оперативно перевірити банк на ймовірність залучення його послуг до схемних операцій, а також диференціювати заходи регуляторного впливу для банків різних груп.

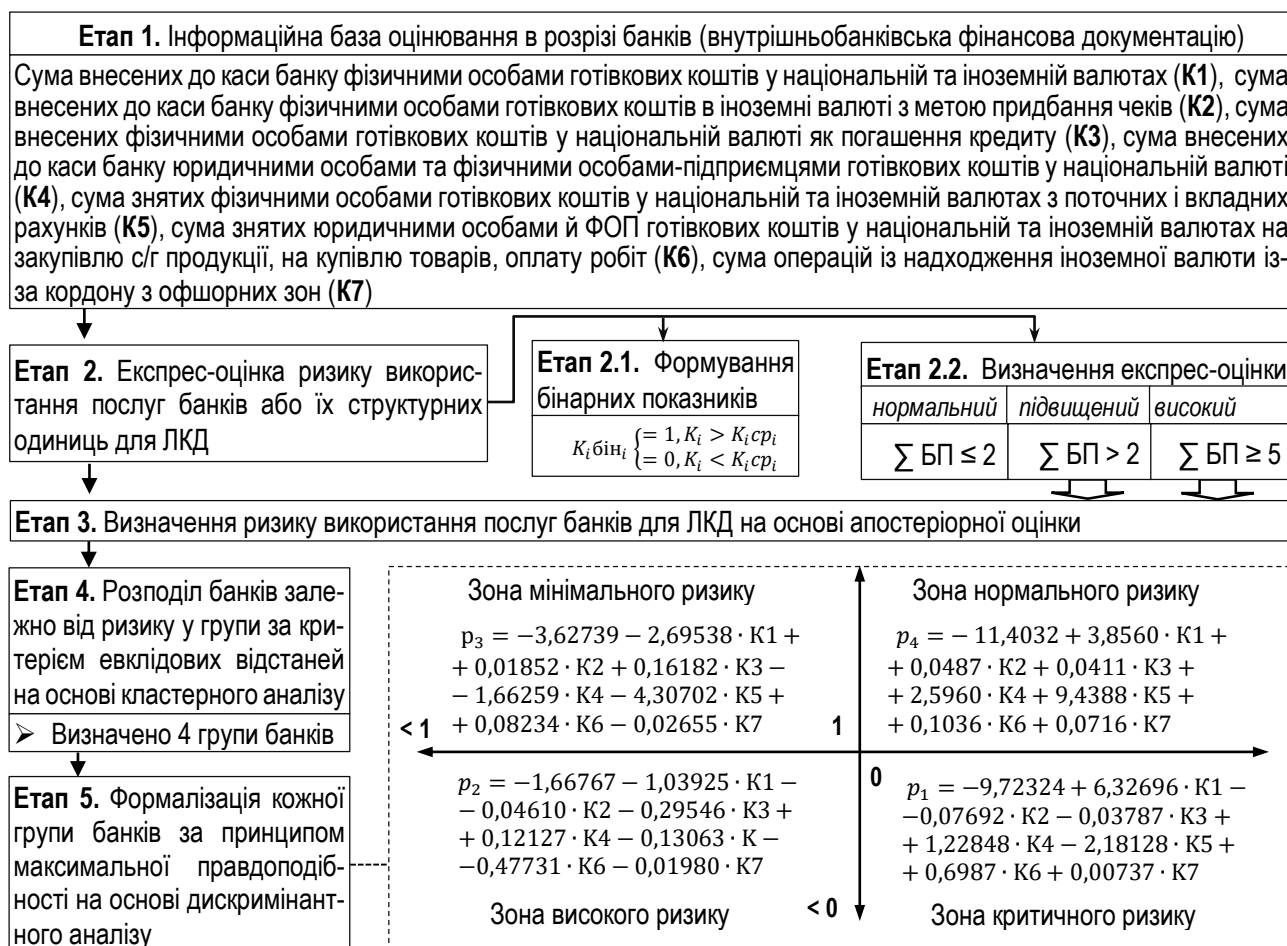

Рисунок 5 – Методичні засади оцінювання ризику використання послуг банку в процесі ЛКД

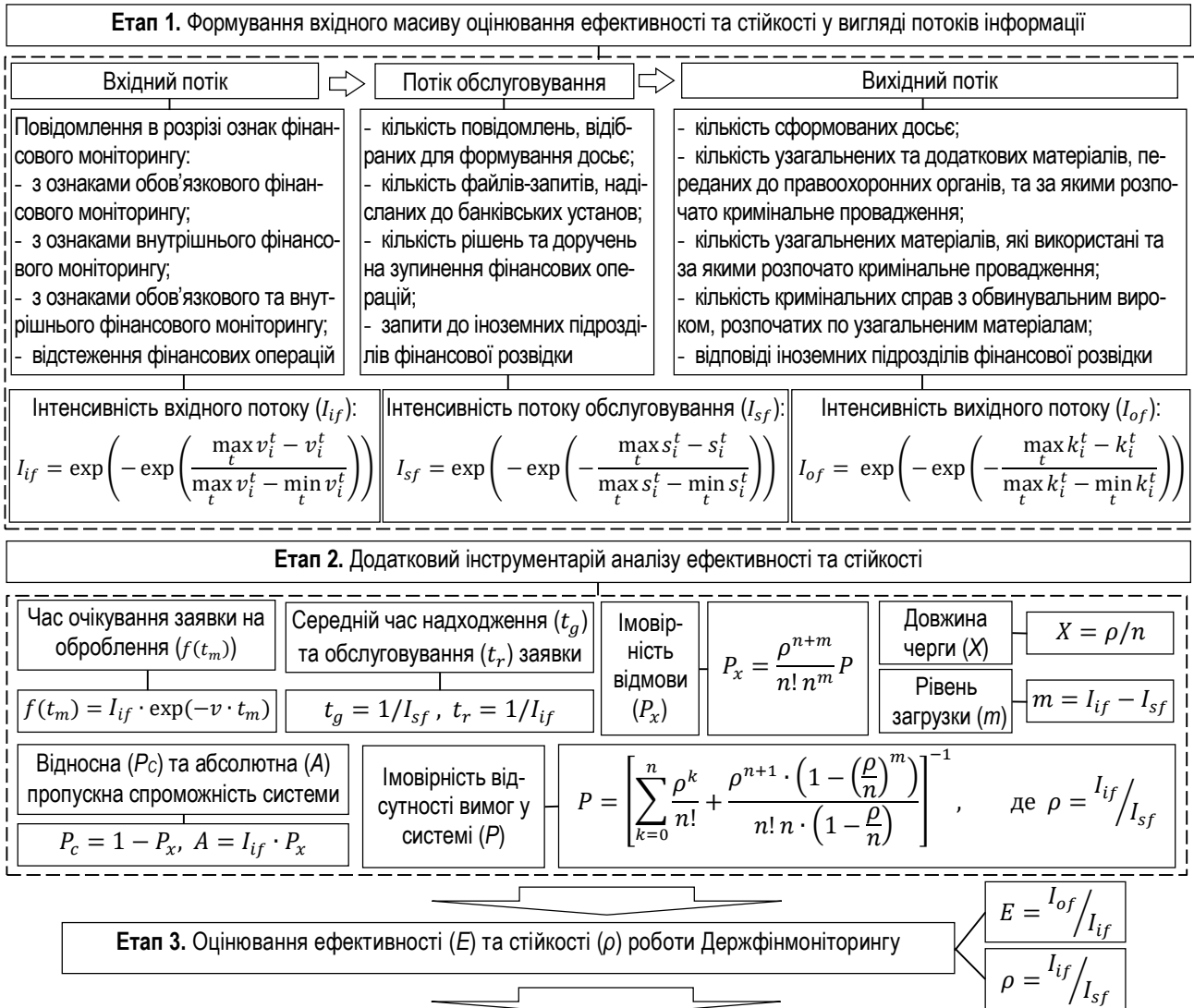
У четвертому розділі «Теоретичні та методологічні засади оцінювання ефективності інституційної складової протидії легалізації кримінальних доходів в контексті підвищення економічної безпеки держави» удосконалено методологію та інструментарій оцінювання стійкості й ефективності Держфінмоніторингу, правоохоронних та судових органів, а також фінансових регуляторів – НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг.

У системі забезпечення економічної безпеки НЕ одне з центральних місць займає інституційне забезпечення протидії ЛКД, а саме ефективна діяльність органів державного фінансового моніторингу прямого впливу (НБУ, Нацкомфінпослуг, НКЦПФР) та непрямого впливу (судів, правоохоронних органів та ін). У роботі удосконалено методологічні засади оцінювання ефективності й стійкості органів державної влади, задіяних у системі протидії ЛКД. На відміну від існуючих вони ґрунтуються на фундаментальних положеннях теорії черг та моделі масового обслуговування. Розроблений підхід передбачає оцінювання ефективності з урахуванням інтенсивності оброблення первинних сигналів щодо сумнівності фінансових операцій, а також масштабів вжитих заходів за результатами контролю. Ураховується співвідношення кількості повідомлень у розрізі ознак фінансового моніторингу та каналів обслуговування, рівень завантаженості системи фінансового моніторингу, середній час на обслуговування одержаної інформації, а також відомості про реалізацію заходів щодо фіналізації контрольних процедур за результатами аналізу отриманих повідомлень. Крім того, враховується нерегулярність і випадковість надходження заявок, тобто можливість виникнення черги на оброблення відомостей та простою каналів обслуговування (рис. 6).

Практичні розрахунки здійснено на прикладі Держфінмоніторингу, який є базовим елементом системи інституційного забезпечення протидії ЛКД та від ефективності функціонування якого значною мірою залежить рівень економічної безпеки НЕ. Дослідження засвідчило зменшення рівня ефективності функціонування Держфінмоніторингу України: з 52,64 % у 2011 році до 21,15 % у 2018 році (мінімальне значення за період аналізу). Необхідно зауважити, що найбільш різким було зниження його ефективності у 2013–2014 рр. (2012 р. – 54,45 %, 2013 р. – 37,99 %, 2014 р. – 21,75 %), що, швидше за все, пов'язано з впливом політичної нестабільності. Низький рівень успішності Держфінмоніторинг демонструє й щодо протидії впливу зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників. Про це свідчать показники стійкості його функціонування. Так, середнього рівня стійкості Держфінмоніторинг досягає лише в 2018 р., для 2011–2017 рр. характерний низький та недостатній рівні стійкості.

У контексті забезпечення економічної безпеки НЕ зростання ефективності діяльності правоохоронних органів і судової влади є дуже важливим, оскільки саме їх діяльність дозволяє нейтралізувати учасників процесу ЛКД та відшкодувати завдані державі збитки. Проведені в роботі розрахунки засвідчили, що ефективність роботи правоохоронних органів щодо розслідування справ, пов'язаних із ЛКД, зростала впродовж 2011–2018 рр., а її рівень у 2017–2018 рр. можна визначити як високий. Натомість ефективність роботи судів щодо винесення вироку за злочини, пов'язані з ЛКД, впродовж усього періоду дослідження залишалася стабільно низькою. Одержані незадовільні результати щодо стійкості правоохоронних органів і

судової влади до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ цілком відображають існуючу в Україні ситуацію. Це проявляється в постійній реорганізації даних органів та появи нових елементів у їх структурі, а також плинності керівного складу у зв'язку із систематичною зміною виконавчої гілки влади в Україні.

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ефективність Держфінмоніторингу	0,5264	0,5445	0,3799	0,2175	0,2525	0,3874	0,2646	0,2115
Стійкість Держфінмоніторингу	2,34	2,39	2,68	3,42	2,49	2,83	2,26	3,56
Рівень	Недостатній	Недостатній	Низький	Низький	Недостатній	Низький	Недостатній	Середній

Примітка: v_i – нормалізовані значення одержаних повідомлень у розрізі ознак фінансового моніторингу; k_i – нормалізовані значення заходів щодо фіналізації контрольних процедур за результатами аналізу одержаних повідомлень; s_i – нормалізовані значення заходів пов'язаних з обслуговуванням одержаних повідомлень; t – параметр часу; f – функція від змінної; t_m – середній час очікування в черзі; v – інтенсивність руху черги, тобто середня кількість заявок, що надходять на обробку, за одиницю часу; n – кількість каналів обслуговування.

Рисунок 6 – Методологічні засади оцінювання ефективності та стійкості органів державної влади, задіяних у системі протидії ЛКД (на прикладі Держфінмоніторингу)

Важливе місце в системі забезпечення протидії ЛКД займає діяльність фінансових регуляторів – НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, кожен з яких як суб'єкт державного фінансового моніторингу реалізує контрольні функції щодо окремого сектору фінансових посередників. У роботі поглиблено методологічні засади визначення ефективності їх діяльності на основі вже запропонованої логіки оцінювання функціонування Держфінмоніторингу як системи масового обслуговування. Тобто розрахунок ефективності роботи суб'єктів державного фінансового моніторингу враховує співвідношення між кількістю фінансових операцій, що є об'єктом фінансового моніторингу, та заходів впливу, вжитих конкретним регулятором щодо протидії ЛКД, скориговане на кількість проміжних контрольних заходів.

Результати проведених розрахунків для України за 2011–2018 рр. наведено в таблиці 1.

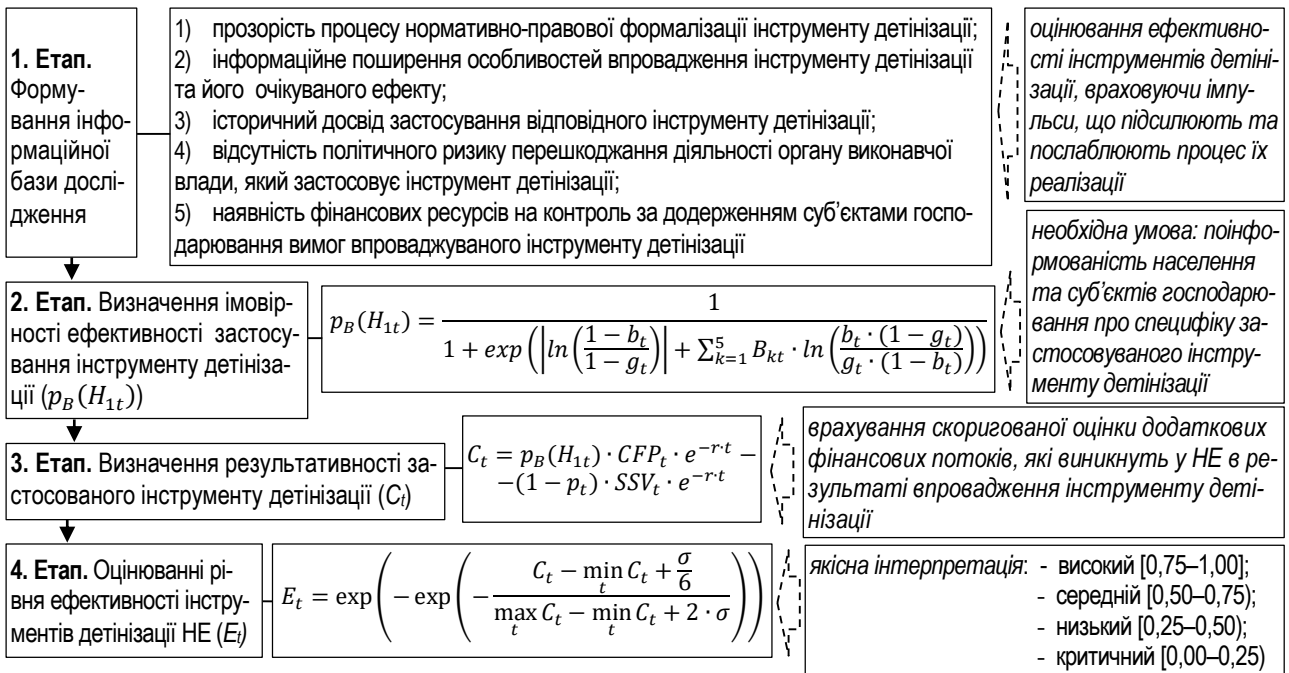
Таблиця 1 – Результати оцінювання ефективності роботи фінансових регуляторів в Україні за 2011–2018 рр., од.

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оцінка ефективності роботи НБУ	0,5348	0,2543	0,2317	0,1001	0,1197	0,4974	0,6371	0,5319
Оцінка ефективності роботи Нацкомфінпослуг	0,2386	0,2594	0,2836	0,2495	0,3310	0,3268	0,3329	0,3169
Оцінка ефективності роботи НКЦПФР	0,6106	0,1943	0,3623	0,2980	0,2723	0,5276	0,3614	0,1353

Дослідження засвідчило, що найбільш ефективно у сфері протидії ЛКД упродовж 2011–2018 рр. працював НБУ (середнє значення показника ефективності за весь період становило 36,33 %). Дещо нижчим виявився середній рівень ефективності НКЦПФР (34,52 %) та найменшим – Нацкомфінпослуг (29,23 %). Емпіричні результати оцінювання створюють наукове підґрунтя для вибору моделі фінансового регулятора, яка є найбільш дієвою з точки зору протидії ЛКД та забезпечення економічної безпеки НЕ. Так, зокрема, при запровадженні моделі мегарегулятора регуляторні повноваження повинні концентруватися навколо НБУ, а при запровадженні моделі «twin peaks» – на засадах розподілу регуляторних повноважень між НБУ та НКЦПФР.

У п'ятому розділі «Розвиток національної системи запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів та напрямки її реформування» поглиблено методологічні засади оцінювання рівня ефективності інструментів детінізації НЕ, розроблено методологію інтегрального оцінювання ефективності національної системи протидії ЛКД, визначено напрямки реформування національної системи протидії ЛКД та їх очікуваний вплив на економічну безпеку НЕ.

Ураховуючи активну трансформацію в часі схем ЛКД та різноманітний комплекс державних інструментів, що можуть бути спрямовані на протидію ЛКД, в роботі запропоновано методологічні засади оцінювання рівня ефективності інструментів детінізації НЕ (рис. 7).

Примітка: b_t – імовірність події $B_t = 1$ та g_t – імовірність події $B_t = 0$ за кожен період часу за всіма $k = 5$ характеристиками; B_{kt} – бінарний показник ефективності застосування k -го інструменту детінізації за t -ий рік; CFP_t – обсяг додаткових фінансових потоків, які виникнуть у національній економіці в результаті впровадження інструменту детінізації за t -ий рік; r – ставка дисконту, що враховує інфляційні очікування та рівень політичного ризику; p_t – імовірність того, що в t -й період часу буде прийняте рішення про доцільність застосування інструменту детінізації; SSV_t – витрати на впровадження інструменту детінізації, які складаються з явних і неявних витрат за t -й рік; σ – середнє квадратичне відхилення дискретної оцінки результату впровадження інструменту детінізації НЕ за t -й рік.

Рисунок 7 – Методологічні засади оцінювання рівня ефективності інструментів детінізації НЕ

Установлено, що, зважаючи на витрати, пов'язані з процесом реалізації існуючих у державі інструментів детінізації, їх результативністю та специфікою застосування, існуюча система протидії ЛКД потребує істотних змін. Доцільно трансформувати інституційне середовище цієї системи та оновити методологічне забезпечення доцільності використання інструментів детінізації НЕ під впливом різних ендогенних та екзогенних факторів.

Реформуванню системи протидії ЛКД у контексті забезпечення економічної безпеки НЕ повинне передувати її інтегральне оцінювання, що дозволить виявити слабкі місця функціонування та ключові аспекти розвитку цієї системи. Результати проведених розрахунків щодо ефективності функціонування суб'єктів державного фінансового моніторингу, правоохоронних органів і судів дозволяють сформувати інформаційну базу для проведення комплексного оцінювання ефективності національної системи протидії ЛКД, проте додатково необхідно врахувати ринкові абсорбенти ризику ЛКД. Це дозволить взяти до уваги рівень протидії безпосередньо учасників банківського та страхового ринків ризику ЛКД.

Для вирішення поставленого завдання, розроблено методичний підхід, що передбачає послідовну реалізацію таких етапів:

1. На основі 23 показників характеристики ринку страхових послуг і 46 показників ринку банківських послуг, подальшого їх бінарного оцінювання та неліній-

ної згортки отримано індикатори ефективності функціонування досліджуваних ринків, які необхідно трактувати як необхідні передумови протидії ЛКД із боку фінансових посередників.

2. Перехід від ймовірнісної до бінарної оцінки кожного елемента національної системи протидії ЛКД та визначення суми бінарних показників за весь розглянутий часовий діапазон у розрізі кожного інтервалу оцінювання ефективності.

3. Визначення ймовірнісної узагальненої оцінки ефективності системи протидії ЛКД як класичної ймовірності, тобто співвідношення суми несприятливих наслідків до загальної суми усіх можливих наслідків.

Практичні результати розрахунку інтегрального показника оцінювання ефективності національної системи протидії ЛКД (рис. 8) засвідчили, що впродовж 2011–2018 рр. результативність функціонування цієї системи не перевищувала 50 %. Це підтверджує гіпотезу про необхідність якісної трансформації існуючої інституційної системи протидії ЛКД щодо забезпечення економічної безпеки НЕ.

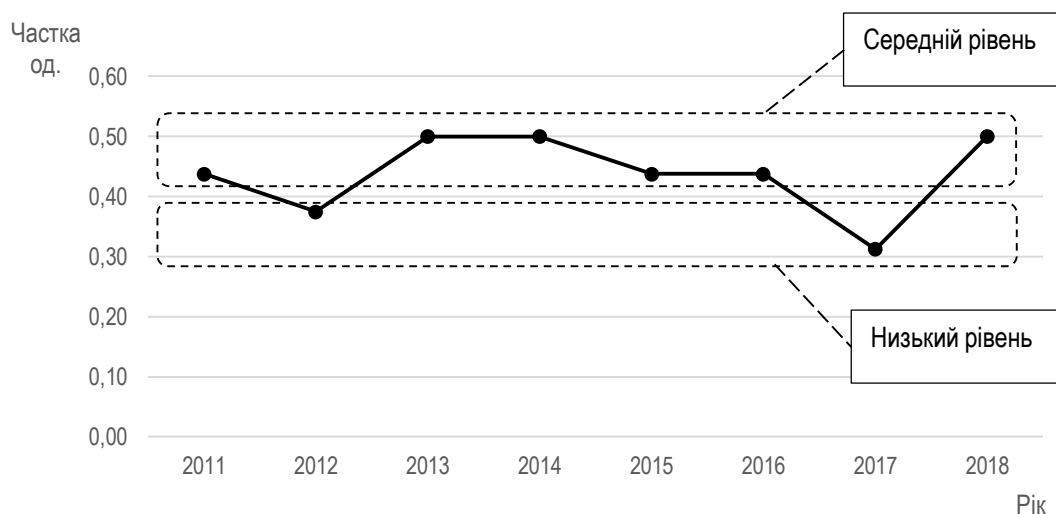

Рисунок 8 – Динаміка інтегрального показника оцінювання ефективності національної системи протидії ЛКД

У роботі запропоновано напрямки вдосконалення системи протидії ЛКД (інституційні, функціональні, процесні), спрямовані не на усунення наслідків ЛКД, а на встановлення першоджерел появи ризикових ситуацій (табл. 2).

Реалізація вищезазначених заходів щодо удосконалення системи протидії ЛКД дозволить у найближчій перспективі досягти: підвищення інвестиційної привабливості країни за рахунок зростання її іміджу, збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів за рахунок детінізації баз оподаткування, формування умов для залучення коштів від легалізації криптовалюти з сусідніх країн через надання правового статусу даному виду діяльності, зменшення відтоку національного капіталу за межі країни, декриміналізації й детінізації НЕ тощо.

Таблиця 2 – Напрямки удосконалення системи протидії ЛКД

Пріоритетні напрямки діяльності органів державного фінансового моніторингу	Вплив на економічну безпеку держави
<i>Інституційні елементи</i>	
Удосконалення міжвідомчих взаємовідносин за рахунок об'єднання зусиль представників фінансового сектору, державних відомств, регулюючих та наглядових органів	- зменшення обсягу фіктивних операцій у зовнішньоторговельній та інвестиційних сферах; - активізація боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями;
Поглиблення співробітництва та забезпечення координованості дій між державами	- припинення діяльності конвертаційних центрів
Створення національної фінансової розвідки та забезпечення її фінансової й політичної незалежності	- зменшення рівня кіберзлочинності; - забезпечення додержання правил чесної конкуренції; - протидія фальсифікації бухгалтерської й фінансової звітності для мінімізації/ухилення сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету
Запровадження крос-секторального підходу до контролю за діловою репутацією топ-менеджерів фінансово-кредитних установ	нівелювання конфлікту інтересів між суб'єктами, що представляють державу та приватний бізнес
Удосконалення на основі новітнього методичного забезпечення освітнього процесу програм підвищення кваліфікації для працівників, функціональні обов'язки яких стосуються протидії ЛКД	забезпечення вчасного виявлення ризику ЛКД або ефективної локалізації наслідків ризикової ситуації з найменшими фінансовими та репутаційними втратами
<i>Функціональні елементи</i>	
Постійна імплементація рекомендацій FATF, Егмонтської групи, UNODC, МВФ, НАТО MONEYVAL, ОБСЄ, ПАРЕ та інших у вітчизняне законодавство	зменшення ризику використання різноманітних інструментів суб'єктами господарювання та громадянами в межах країни для відмивання кримінальних коштів
Установлення правового режиму регулювання віртуальних активів та віртуальної валюти	виведення з тіні доходів від майнінгу, операцій з купівлі-продажу активів на криптовалютних біржах
Посилення контролю та нагляду за ринками дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, ринком творів мистецтва, а також за діяльністю у сфері спортивних та інших тоталізаторів	- скорочення обсягів виведення капіталу через дані види діяльності; - збільшення обсягу податкових надходжень до бюджету за рахунок детінізації даних видів діяльності
<i>Процесні елементи</i>	
Використання технологічно-орієнтованих продуктів і рішень для моніторингу за суб'єктами господарювання та громадянами в контексті їх можливої участі в ЛКД	прискорює факт виявлення незаконних або сумнівних фінансових операцій за рахунок застосування алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту
Проведення актуалізації методики оцінювання ризику ЛКД у відповідь та зміни в зовнішньому середовищі	покращання ефективності внутрішнього державного контролю та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розвитку відомих і розробленні нових теоретико-методологічних підходів до розвитку системи протидії ЛКД у контексті забезпечення економічної безпеки НЕ. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Економічну безпеку держави необхідно розглядати як стан динамічної рівноваги економічної системи, за якого організаційно-функціональна архітектура інституційного середовища системи державного регулювання НЕ побудована на принципах недискреційності й дозволяє завчасно виявляти ендогенні та екзогенні загрози, максимально нівелювати негативні ефекти, що вони провокують, оперативно адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ з урахуванням наднаціональних, національних і локальних цільових орієнтирів сталого розвитку економіки та на засадах збалансованості інтересів різних груп економічних агентів.

2. Рівень економічної безпеки НЕ потрібно оцінювати з урахуванням параметрів бюджетної, боргової, інвестиційної і кредитної її складових (фактори прямого впливу), а також загальних макроекономічних детермінант, рівня ефективності та якості системи державного управління (фактори опосередкованого впливу), ступеня їх значущості та імовірності порушення економічної безпеки внаслідок деструктивного впливу конкретного фактора. Емпіричні розрахунки засвідчили, що впродовж 2008–2018 рр. рівень економічної безпеки України можна оцінити як середній чи низький, а його динаміка корелює з кризовими процесами у фінансово-економічному секторі та загостренням політичної нестабільності в країні.

3. Система протидії ЛКД у забезпеченні економічної безпеки держави визначається станом ринкового середовища як на території країни (рівень податкового навантаження на бізнес, простота реєстрації суб'єктів фіктивного підприємництва, відсутність офіційного ринку обігу землі, складність установа кінцевого бенефіціара тощо), так і за її межами (кон'юнктура глобальної фінансової системи, поява електронних грошей і їх стрімкий розвиток, офшорні зони та ін.). Водночас здійснення ефективних і вчасних заходів щодо протидії ЛКД та досягнення високого рівня економічної безпеки НЕ є можливим виключно за рахунок трансформації інституційного середовища системи протидії ЛКД на засадах структурно-логічної узгодженості, а також секторальної взаємодії органів державного і первинного фінансового моніторингу.

4. Загальний обсяг ЛКД запропоновано визначати з урахуванням потоків легалізованих фінансових ресурсів через суб'єктів господарювання реального сектору економіки, державний і місцеві бюджети, а також ринок фінансових послуг (явний обсяг ЛКД), скоригований на рівень тінізації економіки та показники якості й ефективності державного регулювання, що дозволяють оцінити прихований обсяг ЛКД. За результатами розрахунків найменший обсяг ЛКД в Україні впродовж 2007–2018 рр. було зафіксовано на початку періоду аналізу, проте незавершеність економічних реформ, загострення військово-політичної нестабільності та неефективність заходів у боротьбі з корупцією призвело до поступового зростання обсягів ЛКД в Україні, які досягнули у 2018 р. максимального значення на рівні 641 171,2 млн грн., що становить близько 18 % від ВВП України.

5. За результатами оцінювання динаміки волатильності середовища, яке формує передумови ЛКД, на основі гармонійного аналізу та рядів Фур'є встановлено, що зміна досліджуваних параметрів відбувається кожні 5 років (піки циклів припадають на 2009 та 2014 роки, в які відбувається сплеск потоків ЛКД). Проведені розрахунки засвідчили необхідність урахування циклічної компоненти під час розроблення системи протидії ЛКД.

6. Визначення впливу волатильності ЛКД на економічну безпеку НЕ на основі побудови моделі розподіленого лага дозволило підтвердити гіпотезу про нелінійність такого взаємозв'язку: за зміни обсягу ЛКД на 1–3 % рівень економічної безпеки збільшується, тоді як у разі коливання на 4–5% зафіксовано обернену залежність, тобто при накопиченні в країні критичного обсягу коштів від ЛКД система забезпечення економічної безпеки в Україні не спроможна ефективно протистояти його деструктивному впливу.

7. Оцінювання схильності економічних суб'єктів до ЛКД проведено в розрізі використання ними податкових та інвестиційних каналів, що базується на врахуванні агрегованих індикаторів із застосуванням комбінації параметричної метрики та функції Харрінгтона як двох інтегральних показників. Таке узагальнене оцінювання характеристики податкового та інвестиційного каналів ЛКД дозволило сформулювати прогнозні сценарії поведінки суб'єктів економічних відносин у контексті їх участі в ЛКД.

8. За результатами ідентифікації факторів-тригерів трансмісійних ефектів між податковим та інвестиційним каналами ЛКД емпірично встановлено, що за збільшення усіх значущих факторів податкового каналу відбувається зростання схильності економічних суб'єктів до ЛКД. Крім того, виявлено, що ключовим податковим фактором, яких має дестабілізуючий вплив на інвестиційний канал, є зниження ефективності митних процедур, тоді як вагомими інвестиційними факторами-каталізаторами – нарощення обсягів кредитування економічних агентів, зростання обсягів заощаджень населення та валового нагромадження капіталу, а також збільшення кількості заявок на отримання патенту від громадян України.

9. На основі ймовірного оцінювання ризику використання послуг банків для ЛКД за допомогою метрики евклідової відстані сформовано 4 групи банків України, а також визначено ймовірність віднесення банку до однієї з чотирьох груп ризику ЛКД: нормальний, підвищений, високий, критичний. Це дозволяє оперативно ідентифікувати ризик участі банку в схемних операціях, а також сформулювати комплекс дієвих інструментів фінансового моніторингу для банків різних груп.

10. Оцінювання ефективності та стійкості функціонування органів державного фінансового моніторингу запропоновано здійснювати на основі аналізу первинних сигналів щодо підозрливості фінансових операцій та прийнятих контрольних заходів у сфері протидії ЛКД із застосуванням положень теорії масового обслуговування. Одержані розрахунки засвідчили, що впродовж останніх дев'яти років відбулося зменшення рівня ефективності функціонування Держфінмоніторингу України майже вдвічі – з 52,64 % у 2011 р. до 21,15 % у 2018 р. Водночас упродовж 2017–2018 рр. зафіксовано покращення ефективності роботи правоохоронних органів до високого рівня, тоді як ефективність діяльності судів залишається стабільно низькою.

11. Результати комплексного оцінювання ефективності регуляторів ринку фінансових послуг у рамках національної системи протидії ЛКД за допомогою інструментарію імітаційного моделювання засвідчують, що найвищий рівень ефективності в контексті боротьби з ЛКД продемонстрував НБУ (36,33 % у середньому за 2011–2018 рр.), тоді як найнижчий – Нацкомфінпослуг (29,23 %). Одержані емпіричні результати підтвердили необхідність реформування моделі регулювання ринків фінансових послуг і формування моделі мегарегулятора (на базі НБУ) чи моделі Спліт (НБУ та НКЦПФР) як найбільш ефективних із точки зору протидії ЛКД та забезпечення економічної безпеки НЕ.

12. Вибір комплексу інструментів детінізації НЕ повинен базуватися на врахуванні ймовірності прийняття рішення про застосування конкретного інструмента та обсягу додаткових фінансових потоків, які виникнуть у НЕ в результаті його

впровадження, що дозволяє оцінити стратегічні можливості системи протидії ЛКД за високого ступеня невизначеності.

13. Оцінювання ефективності інституціонального середовища національної системи протидії ЛКД запропоновано здійснювати з урахуванням результативності діяльності у сфері фінансового моніторингу НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг, Держфінмоніторингу, правоохоронних і судових органів, а також результативності функціонування банківського та страхового ринку. Результати побудови економіко-математичної моделі засвідчили, що за період 2011–2018 рр. ефективність національної системи протидії ЛКД коливалася у діапазоні 31–49 % (низький і середній рівні). Це дозволило ідентифікувати проблемні аспекти системи протидії ЛКД та резерви її покращання.

14. Із розвитком інтернет-технологій, зростанням асиметрії інформації, використанням офшорних зон, здійсненням фіктивних інвестицій, збільшенням кіберзлочинності ускладнюються структура економічних злочинів та підвищуються ризики легалізації кримінальних коштів. У зв'язку з цим розроблено комплекс заходів щодо удосконалення системи протидії ЛКД у межах інституційного, процесного, функціонального її елементів, а також обґрунтовано вплив запропонованих новацій на економічну безпеку держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Бойко А. О., Медвідь Т. А. Місце фінансового моніторингу в банківській діяльності. *Визначення ризику банківської установи щодо використання її послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в ході інспектування* / за заг. ред. О. М. Бережного. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. С. 6–21 (0,65 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено роль НБУ у процесі протидії легалізації кримінальних доходів (0,3 друк. арк.).*

2. Бойко А. О., Кузьменко О. В. Застосування методів економіко-математичного моделювання при проведенні національної оцінки ризиків. *Національна оцінка ризиків легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення: новітні виклики* / за заг. ред. С. О. Дмитрова. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2015. С. 137–211 (3,5 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено комплексне оцінювання національної системи протидії ЛКД (1,8 друк. арк.).*

3. Бойко А. О., Кузьменко О. В. Моделювання оцінки ефективності національної системи запобігання та протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму. *Економіко-математичний інструментарій національної оцінки ризиків легалізації коштів (фінансування тероризму)* / Леонов С. В. та ін. ; за ред. С. О. Дмитрова. Суми : Видавництво «Ярославна», 2017. С. 106–181 (3,3 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено групування банківських установ щодо використання їх послуг для ЛКД (1,7 друк. арк.).*

4. Boiko A. The Economics of Banking Regulation in Ukraine. *Ukrainian Banking Regulation. Its Challenges and Transition towards European Standards* / edited by O. Afanasyeva, A. Kammel. Boston : Brill, 2018. P. 12–26. (1,05 друк. арк.).

5. Бойко А. О. Система протидії легалізації кримінальних доходів у забезпеченні економічної безпеки національної економіки: теорія, методологія, практика : монографія. Суми : Видавництво «Ярославна», 2019. 315 с. (16,20 друк. арк.).

Публікації у наукових виданнях України

6. Бойко А. О., Рогова Н. В. Непрямі податки та субсидії з державного бюджету як фактори дії на ціни. *Вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 2 (33). С. 21–26 (0,68 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено релевантні показники формування податкового каналу ЛКД (0,34 друк. арк.).*

7. Бойко А. О., Височина А. В. Науково-методичний підхід до оцінки фінансового потенціалу регіонів України. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (34). С. 17–23 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано кількісні показники формалізації інвестиційного та фіскального (податкового) каналів руху фінансових ресурсів на регіональному рівні (0,13 друк. арк.).*

8. Boiko A., Roenko V. Risk assessment of using insurance companies in suspicious transactions. *Economic Annals – XXI* (Scopus та ін.). 2014. № 11–12. P. 73–76 (0,50 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано роль Нацкомфінпослуг у процесі протидії використанню послуг страхових компаній із метою ЛКД (0,25 друк. арк.).*

9. Бойко А. О., Роєнко В. В. Критерії оцінювання сфери використання страхових компаній в схемних операціях. *Фінансовий простір* (EBSCO Publishing, ОАІ та ін.). 2015. № 1 (17). С. 50–54. (0,50 друк. арк.). URL: <https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1501/15baokos.pdf>. *Особистий внесок: досліджено схеми ЛКД за участі страхових компаній (0,25 друк. арк.).*

10. Бойко А. О., Пігуль Н. Г., Люта О. В. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 1 (227). С. 30–35 (0,6 друк. арк.). *Особистий внесок: здійснено кількісну формалізацію впливу обсягів і якісних характеристик бюджетного та позабюджетного фінансування на складові соціально-економічної безпеки держави (0,2 друк. арк.).*

11. Бойко А. О., Миронова А. М. Роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевого бюджету. *Науковий журнал «Молодий вчений»* (Index Copernicus та ін.). 2016. № 4 (31). С. 19–25 (0,58 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано вплив ЛКД та податкової мінізації на втрати доходів місцевого бюджету (0,30 друк. арк.).*

12. Бойко А. О., Кузьменко О. В., Полухович В. М. Моделювання ризику банківської установи щодо використання її послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в ході інспектування. *Економіка і держава* (Index Copernicus та ін.). 2017. № 2. С. 46–56 (0,40 друк. арк.). *Особистий внесок: здійснено групування банків за критерієм імовірності використання їх послуг із метою ЛКД (0,15 друк. арк.).*

13. Бойко А. О., Гапонова О. О. Оцінювання ефективності роботи правоохоронних органів України як підсистеми національної системи запобігання та протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. *Економіка, фінанси, право* (Index Copernicus та ін.). 2017. № 8/1. С. 41–46 (0,50 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено науково-методичний підхід до оцінювання ефективності роботи правоохоронних органів у сфері протидії ЛКД* (0,3 друк. арк.).

14. Бойко А. О., Боженко В. В., Маркін О. О. Методичні засади оцінки ефективності діяльності державних антикорупційних органів як елемент детінізації національної економіки. *Бізнес-інформ* (Ulrichsweb, DOAJ, Index Copernicus та ін.). 2017. № 11. С. 90–95 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено перелік інструментів детінізації НЕ, які застосовують антикорупційні органами* (0,07 друк. арк.).

15. Бойко А. О., Хмелик О. С., Миненко С. В., Кушнерьов О. С. Створення управлінських інформаційних систем виявлення фінансових операцій, що підлягають під ознаки внутрішнього фінансового моніторингу. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2017. № 4. С. 58–66 (0,38 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено канали виведення кримінальних доходів* (0,09 друк. арк.).

16. Boiko A., Levchenko V., Kobzieva T., Shlapko T. Innovations in Assessing the Efficiency of the Instruments for the National Economy De-Shadowing: the State Management Aspect. *Marketing and Management of Innovations* (Web of Science та ін.). 2018. № 4. Р. 361–371 (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено методологічний інструментарій оцінювання додаткових фінансових потоків, отриманих від застосування інструментів детінізації НЕ* (0,30 друк. арк.).

17. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Методи та інструменти забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2018. № 1. С. 198–208 (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано перелік релевантних показників економічної безпеки НЕ* (0,35 друк. арк.).

18. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Комплекс заходів протидії легалізації кримінальних доходів в системі забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2018. № 2. С. 189–200 (0,50 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено пріоритетні напрямки діяльності органів державного фінансового моніторингу в контексті підвищення економічної безпеки НЕ* (0,35 друк. арк.).

19. Бойко А. О., Леонов С. В., Боженко В. В., Лучко І. В. Роль та значення Національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом в сучасних умовах розвитку фінансового ринку України. *Проблеми і перспективи економіки та управління* (Index Copernicus, ROAD та ін.). 2018. № 3 (15). С. 137–142 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено складові фінансової системи, які найбільшою мірою зазнають деструктивного впливу в результаті існування визначених схем ЛКД* (0,06 друк. арк.).

20. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування (Google Scholar та ін.). *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2018. № 3. С. 200–211 (0,50 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано трактування сутності економічної безпеки НЕ* (0,35 друк. арк.).

21. Бойко А. О., Кузьменко О. В., Боженко В. В. Прогнозування соціально-економічного розвитку України з урахуванням впливу тіньових схем виведення капіталу. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : «Економіка, управління та адміністрування»* (Index Copernicus, DOAJ, Ulrichs Web та ін.). 2018. № 4 (86). С. 8–14 (0,29 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетність використання інвестиційного та податкового каналів при реалізації нелегальних схем ведення бізнесу (0,1 друк. арк.).*

22. Бойко А. О., Леонов С. В., Боженко В. В., Кіріл'єва А. В. Дослідження впливу соціально-економічних трансформацій на інтенсивність процесу залучення фінансових установ до легалізації кримінальних доходів. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus, Ulrichs Web та ін.). 2018. № 4. С. 94–101 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено фактори формування середовища ЛКД (0,08 друк. арк.).*

23. Бойко А. О. Особливості оцінювання обсягу легалізації кримінальних доходів в Україні. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»* (Google Scholar та ін.). 2018. № 4. С. 181–189 (0,4 друк. арк.).

24. Бойко А. О., Леонов С. В., Боженко В. В., Кіріл'єва А. В. Основні вимоги ФАТФ, міжнародних конвенцій та організацій до національної оцінки ризиків відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом або фінансування тероризму. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2018. № 4 (75). С. 84–91 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено напрямки удосконалення вітчизняного законодавства у сфері протидії ЛКД з урахуванням міжнародних правових норм (0,08 друк. арк.).*

25. Бойко А. О., Левченко В. П., Доценко Т. В. Оцінювання збитків банків від їх залучення до процесу легалізації кримінальних доходів. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»* (Index Copernicus та ін.). 2018. № 35. Ч. 2. С. 22–27 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано домінуючу роль банків як посередників ЛКД в Україні (0,08 друк. арк.).*

26. Бойко А. О., Леонов С. В., Миненко С. В., Ревенко А. В. Оцінювання рівня втрат державного бюджету від незаконних дій економічних агентів. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2 (5). URL: <https://fr.stu.cn.ua/tmppdf/119.pdf> (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено взаємозв'язки між втратами державного бюджету та ЛКД в Україні (0,1 друк. арк.).*

27. Бойко А. О., Леонов С. В., Миненко С. В. Систематизація та характеристика існуючих схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. *Науковий Вісник Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*. Серія «Економічні науки». (Index Copernicus). 2019. № 1. С. 35–45. (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок: диференційовано схеми ЛКД за причинами реалізації, активами та посередниками (0,30 друк. арк.).*

Публікації в інших наукових виданнях

28. Boiko A., Samusevych I. The role of tax competition between the countries of the world and the features of determining the main tax competitors of Ukraine among the European countries. *Financial Markets, Institutions and Risks* (Index Copernicus

Ulrichs Web та ін.). 2017. Vol. 1 (1). P. 72–79 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано вплив відмінностей в умовах оподаткування в різних країнах на виведення капіталу через інвестиційні канали ЛКД (0,13 друк. арк.).*

29. Boiko A., Subeh M. Modeling efficiency of the State Financial Monitoring Service in the context of counteraction to money laundering and terrorism financing. *Socio Economic Challenges* (Index Copernicus Ulrichs Web та ін.). 2017. Vol. 1(2). P. 39–51 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: оцінено ефективність роботи Держфінмоніторингу на основі теорії масового обслуговування (0,40 друк. арк.).*

30. Boiko A., Koldovskyi A., Chernega K. The transformation of the currency regulation system in the context of financial instability of the economy. *Zeszyty Naukowe WSB*. 2017. № 2 (73). P. 13–24 (0,50 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено чинники опосередкованого впливу на економічну безпеку НЕ (0,14 друк. арк.).*

Тези доповідей на наукових конференціях

31. Бойко А. О. Необхідність трансформації методичних засад ідентифікації ризику несплати податків. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф., 30–31 жовтня 2014 р. Суми, 2014. С. 44–46 (0,12 друк. арк.).

32. Бойко А. О. Моделювання ефективності функціонування національної системи оцінки ризиків легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму. *Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки* : зб. наук. праць П'ятої міжнар. наук.-практ. конф., 26–28 квітня 2016 р. Черкаси, 2016. С. 169–170 (0,13 друк. арк.).

33. Бойко А. О., Маркін О. О. Моделювання рівня корупційної складової соціально-економічного розвитку України. *Економіко-математичне моделювання*: матеріали Першої нац. наук.-метод. конф., 30 вересня–1 жовтня 2016 р. Київ, 2016. С. 48–51 (0,17 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено вплив корупції на процес ЛКД (0,08 друк. арк.).*

34. Бойко А. О. Оцінювання ефективності роботи державної служби фінансового моніторингу як системи масового обслуговування. *Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки* : зб. наук. праць Шостої міжнар. наук.-практ. конф., 24–26 травня 2017 р. Черкаси, 2017. С.52–54 (0,13 друк. арк.).

35. Бойко А. О., Боженко В. В. Корупція як дестабілізуючий фактор соціально-економічного розвитку України. *Фінансово-економічний розвиток підприємницької діяльності та національної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листопада 2017 р. Львів, 2017. С. 41–43 (0,13 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано роль показника контролю у забезпеченні економічної безпеки НЕ (0,07 друк. арк.).*

36. Бойко А. О., Боженко В. В. Сучасний стан системи протидії корупції в контексті забезпечення соціально-економічної стабільності України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник тез наукових робіт Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листопада 2017 р. Київ, 2017. С. 11–14 (0,17 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано вплив корупції на активізацію процесу ЛКД на світовому рівні (0,08 друк. арк.).*

37. Бойко А. О., Боженко В. В., Маркін О. О. Трансформація системи державної антикорупційної діяльності в контексті забезпечення сталого економічного розвитку. *Актуальні питання фінансів, економіки, обліку та менеджменту: теорія і практика* : збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 4 грудня 2017 р. Полтава, 2017. Ч. 1. С. 31–32 (0,08 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено систему державних органів протидії ЛКД (0,02 друк. арк.).*

38. Boyko A., Dotsenko T. Modeling the Probable Losses of Banks from their Involvement in the Process of Legalization (Laundering) of Inflammable Funds. *Advanced Information Systems and Technologies: proceedings of the VI international scientific conference*, 16–18 May 2018. Sumy, 2018. P. 133–136 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано врахування розвитку ринку банківських послуг у процесі оцінювання ефективності національної системи протидії ЛКД (0,01 друк. арк.).*

39. Boiko A., Bilan Y., Kuzmenko O. Research on the Impact of Industry 4.0 on Entrepreneurship in Various Countries Worldwide. *33rd IBIMA Conference (Web of Science та Scopus)*, 10–11 April 2019. Granada, 2019. URL: <https://ibima.org/accepted-paper/research-on-the-impact-of-industry-4-0-on-entrepreneurship-in-various-countries-worldwide> (0,88 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено інструменти ЛКД, що виникають при переході до емерджентної економіки (0,25 друк. арк.).*

40. Boiko A., Leonov S., Yarovenko H., Dotsenko T. Prototyping of information system for monitoring banking transactions related to money laundering. *International Conference on Monitoring, Modeling & Management of Emergent Economy (Web of Science та Scopus)*, 29 May 2019. Odesa, 2019, Vol. 2422. P. 297–307 (0,46 друк. арк.). URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper24.pdf> *Особистий внесок: визначено індикатори ідентифікації ризику використання послуг банку з метою ЛКД (0,11 друк. арк.).*

АНОТАЦІЯ

Бойко А. О. Система протидії легалізації кримінальних доходів у забезпеченні економічної безпеки національної економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, Суми, 2019.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню наукової проблеми розвитку теоретико-методологічних і методичних засад розбудови системи протидії легалізації кримінальних доходів у забезпеченні економічної безпеки національної економіки. Здійснено структурування методичних підходів до визначення сутності економічної безпеки національної економіки та уточнено її трактування; проведено комплексне оцінювання економічної безпеки національної економіки; обґрунтовано концептуальні засади розвитку системи протидії легалізації кримінальних доходів; запропоновано методичний інструментарій визначення обсягу легалізації кримінальних доходів; розроблено науково-методичний підхід до визначення циклічності та волатильності середовища легалізації кримінальних доходів; обґрунто-

вано взаємозв'язок обсягу легалізації кримінальних доходів і рівня економічної безпеки; оцінено рівні податкового та інвестиційного каналів легалізації кримінальних доходів; розроблено методичний інструментарій визначення факторів-тригерів мультиплікативних трансмісійних взаємозв'язків податкового й інвестиційних каналів легалізації кримінальних доходів; запропоновано класифікацію банків за критерієм імовірності використання їх послуг з метою легалізації кримінальних доходів; удосконалено методологію вимірювання рівня ефективності та стійкості Держфінмоніторингу, правоохоронних і судових органів; обґрунтовано модель фінансового регулятора; удосконалено методичні засади оцінювання ефективності інструментів детінізації національної економіки; запропоновано методологію комплексного оцінювання якості функціонування системи протидії легалізації кримінальних доходів та обґрунтовано напрямки її реформування.

Ключові слова: легалізація кримінальних доходів, економічна безпека, національна економіка, ринок фінансових послуг, податковий канал, інвестиційний канал, суб'єкти державного фінансового моніторингу, корупція, інструменти детінізації, банк.

ABSTRACT

Boiko A. O. The system of counteracting the legalization of criminal income in ensuring the economic security of the national economy. – The manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of doctor of economic science on speciality 08.00.03 – Economics and management of the national economy, 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Sumy State University, Sumy, 2019.

The dissertation is devoted to solving the scientific problem of the development of theoretical and methodological foundations for the construction of a system of counteracting the legalization of criminal income in ensuring the economic security of the national economy. Structuring of methodological approaches to determine the essence of economic security of the national economy has been carried out. The proposed interpretation takes into account individual elements of the opportunistic, progressive, stakeholder, institutional as well as basic contextual approaches and determines the specific features of the construction of a system for ensuring the economic security.

Methodological tools for assessing the economic security of the national economy are proposed, based on the calculation of its integral indicator, the components of which are relevant indicators with different levels of positive and negative effects, as well as the impact force. The conceptual foundations of the organization and functioning of the system of counteracting the legalization of criminal income in ensuring the economic security of the national economy are developed, which takes into account the prerequisites of the processes of criminal income legalization, the structural and logical coherence of the institutional environment, the directions of sectoral interaction of stakeholders, the effects that determine the level of economic security of the national economy.

A methodology has been developed for determining the objective amount of legalization of criminal income, which takes into account the volume of legalization of funds through the real sector of the economy, the state budget, local budgets, and the segment of financial intermediaries, as well as the level of economy shadowing and indicators of quality and efficiency of state regulation of the national economy.

With a view to the timely use of various instruments for counteracting the legalization of criminal income over time, methodological foundations have been developed for determining the cyclicity and volatility of the environment, which forms the prerequisites for the legalization of criminal income based on decomposition and harmonic analysis of Fourier series. It has been established that a spike in the flows of the legalization of criminal income takes place every 5 years (peak cycles occur in 2012 and 2017).

The hypothesis of non-linearity of the relationship between the volume of legalization of criminal income and the economic security of the national economy has been confirmed. So, with a change in the volume of legalization of criminal income by 1–3 %, the level of economic security increases, while with a fluctuation by 4–5 %, an inverse relationship is recorded.

An integral assessment of the qualitative prerequisites for the functioning of investment and tax channels is carried out, using the Minkowski parametric metric and the Harrington function, which allows creating predictive scenarios of the behavior of economic subjects in the context of their participation in the process of legalization of criminal income.

Catalyst factors and inhibitors of the multiplier effects of using the investment and tax channels in legalization of criminal income have been determined by structural modeling of the influence of relevant determinants that define the prerequisites for the legalization of criminal income on integral indicators of the qualitative characteristics of these channels.

In order to increase the level of efficiency of the bank financial monitoring, the probability of assigning the bank to one of four groups has been calculated according to the risk criterion of using its services to legalize criminal income. The basis for the implementation of this method is a combination of express, discriminant, probabilistic and cluster analyses of the characteristics of banking operations (volume, currency, country of collection, type of asset, etc.).

The current state of the institutional structure of the system of counteracting the legalization of criminal income in Ukraine is assessed on the basis of calculating the sustainability and efficiency of the State Financial Monitoring Service of Ukraine, law enforcement and judicial authorities. The methodological foundations of calculating the sustainability and efficiency are based on the fundamental principles of the queuing theory and queuing model, taking into account the intensity of processing of primary signals on the questionability of financial transactions, the extent of measures taken according to the results of control, the irregularity and randomness of applications.

Based on the empirical results of assessing the efficiency of state financial monitoring bodies, the necessity of forming a mega-regulator model (based on NBU) or a split model (NBU and National securities and stock market commission) of regulation of financial services markets is confirmed.

The scientific and methodological approach to assessing the efficiency of the national economy unshadowing tools has been improved by taking into account the probability of making a decision on the use of a particular tool and the amount of additional financial flows that will arise as a result of its implementation.

The methodological foundations of a comprehensive assessment of the efficiency of the national system of counteracting the legalization of criminal income, based on multicriteria optimization and queuing theory, are proposed, which allowed assessing the development potential of this system under economic, political and social uncertainty.

A set of measures has been developed to improve the system of counteracting the legalization of criminal income within its institutional, process, functional elements, and the effect of the proposed innovations on the economic security of the state has been justified.

Key words: legalization of criminal income, economic security, national economy, financial services market, tax channel, investment channel, subjects of state financial monitoring, corruption, unshadowing tools, bank.

Підписано до друку 19.11.2019.

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 пр. Зам. № 218/9/19.

Видавець і виготовлювач видавництво «Ярославна»,
вул. Горького, 2, м. Суми, 40030

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 332 від 09.02.2001 р.